

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ
Навчально-науковий інститут практичної культурології та артменеджменту
Кафедра мистецтвознавчої експертизи

На правах рукопису

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістр
на тему:
МАРКЕТИНГОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ У
НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАПОВІДНИКУ «КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА»

Виконала здобувачка вищої освіти
Курсу II, Групи МПЗ-27-24
Спеціальності:
027 «Музезнавство, пам'яткознавство»
Юлія Володимирівна Василець

Науковий керівник
доктор історичних наук, доцент
Андрій Сергійович Бойко-Гагарін

Рецензенти:
кандидат історичних наук
Сергій Пантелійович Тараненко
директор Одеського археологічного музею
НАН України, кандидат історичних наук,
доцент
Ігор Володимирович Піструїл
кандидат історичних наук, професор
Олександр Володимирович Колибенко

Допустити до захисту
Протокол засідання кафедри
від «___» _____ 20___ р. № ____
Завідувач кафедри мистецтвознавчої експертизи
(_____) С. Б. Руденко
(підпис) (ініціали, прізвище)

Київ-2025

АНОТАЦІЯ

Василець Ю. В. **«Маркетинговий потенціал археологічної експедиції у національному заповіднику «Києво-Печерська лавра».** Кваліфікаційна робота на здобуття наукового ступеня магістра за спеціальністю 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство». – Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2025.

Магістерська робота присвячена дослідженню маркетингового потенціалу археологічної експедиції в Національному заповіднику «Києво-Печерська лавра» та визначенню можливостей її використання як ефективного інструменту популяризації культурної спадщини й розвитку туристичного продукту. У роботі проаналізовано теоретичні засади маркетингу у сфері культурної спадщини, специфіку археологічного туризму та сучасні підходи до промоції науково-дослідних проєктів.

Об'єктом дослідження є маркетингова діяльність у контексті археологічних досліджень. Предметом – маркетинговий потенціал археологічної експедиції та інструменти його реалізації у заповіднику «Києво-Печерська лавра».

Мета роботи полягає у виявленні ключових маркетингових можливостей археологічної експедиції й розробленні практичних рекомендацій щодо їх впровадження для підвищення туристичної привабливості заповідника. У процесі дослідження застосовано методи аналізу та синтезу, порівняльний, статистичний, маркетингові методи, а також елементи польового дослідження.

У результаті проведено оцінку сучасного стану представлення археологічних досліджень у заповіднику, виявлено проблеми комунікації з цільовими аудиторіями, визначено перспективні маркетингові інструменти, серед яких: використання експедиції як елемента брендингу території, створення інтерактивних науково-популярних продуктів, залучення туристів до участі у форматі public archaeology, розвиток цифрових комунікацій та медіапроєктів.

Розроблено комплекс практичних рекомендацій щодо формування ефективної маркетингової стратегії експедиції.

Результати роботи можуть бути використані Національним заповідником «Києво-Печерська лавра» для вдосконалення комунікаційної політики, посилення туристичної привабливості та популяризації археологічної спадщини серед широкої аудиторії.

Ключові слова: музейна археологія, артефакти, інформаційний привід, культурний туризм, експозиція, печери, знахідки, брендінг, інвестиційний потенціал.

ANNOTATION

Vasylets, Y. V. *“The Marketing Potential of an Archaeological Expedition in the National Preserve ‘Kyiv-Pechersk Lavra’.”* Master’s qualification thesis for the degree of Master of Science in Specialty 027 “Museology and Heritage Studies.” – National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts. – Kyiv, 2025.

The master’s thesis is devoted to the study of the marketing potential of an archaeological expedition in the National Preserve “Kyiv-Pechersk Lavra” and to identifying opportunities for its use as an effective tool for the promotion of cultural heritage and the development of a tourism product. The paper analyzes the theoretical foundations of marketing in the field of cultural heritage, the specifics of archaeological tourism, and contemporary approaches to promoting research projects.

The object of the study is marketing activity in the context of archaeological research. The subject of the study is the marketing potential of an archaeological expedition and the tools for its implementation in the National Preserve “Kyiv-Pechersk Lavra.”

The aim of the research is to identify key marketing opportunities of the archaeological expedition and to develop practical recommendations for their implementation in order to enhance the tourist attractiveness of the preserve. The

research employs methods of analysis and synthesis, comparative and statistical methods, marketing methods, as well as elements of field research.

As a result, the current state of the presentation of archaeological research in the preserve was assessed, communication issues with target audiences were identified, and promising marketing tools were determined. These include the use of the expedition as an element of territorial branding, the creation of interactive popular-science products, engaging tourists through public archaeology formats, and the development of digital communications and media projects. A set of practical recommendations for the formation of an effective marketing strategy for the expedition was developed.

The results of the study may be used by the National Preserve “Kyiv-Pechersk Lavra” to improve its communication policy, enhance tourist attractiveness, and promote archaeological heritage among a broad audience.

Keywords: museum archaeology, artifacts, information trigger, cultural tourism, exhibition, caves, archaeological finds, branding, investment potential.

ЗМІСТ

ВСТУП	06
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ	10
1.1. Археологічні дослідження у Києво-Печерській лаврі: історія та сучасний стан	10
1.2. Історіографія	11
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ВІДДІЛУ	
АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА	
«КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА»	25
2.1. Історія створення та розвиток відділу археології	25
2.2. Положення, структура, штат та нормативно правові засади науково-дослідницького відділу археології	26
2.3. Основні напрями археологічних досліджень у заповіднику	28
Висновки до розділу 2	39
РОЗДІЛ 3. МАРКЕТИНГОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО	
ВІДДІЛУ АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА	
«КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА»	41
3.1. Інвестиційний потенціал археологічної експедиції	41
3.2. Вид простору	46
Висновки до розділу 3	60
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
Додаток А. Звіти відділу археології Києво-Печерської лаври	69
Додаток В. ІЛЮСТРАЦІЇ	75

ВСТУП

Національний заповідник «Києво-Печерська лавра» посідає особливе місце в культурному просторі України як один із найвагоміших центрів духовної, історичної та археологічної спадщини. Упродовж десятиліть Лавра залишалася переважно релігійним і музейним осередком, однак сучасні суспільні зміни, цифровізація та зростання конкуренції між культурними інституціями вимагають нових підходів до її розвитку. Сучасні музеї та заповідники вже не можуть функціонувати лише як зберігачі історичних цінностей – вони повинні активно працювати з аудиторією, формувати власний бренд, конкурувати за увагу відвідувачів і залучати додаткові ресурси через партнерства, комунікації та маркетингову діяльність.

У структурі Лаври вагоме місце займає науково-дослідний відділ археології. Результати його роботи мають не лише фундаментальне наукове, а й значне культурне та суспільне значення. Проте попри унікальність археологічних знахідок і високий інтерес до історії Лаври, потенціал археологічних досліджень у формуванні позитивного іміджу заповідника, розвитку туристичного продукту та залученні громадськості можна використати набагато інтенсивніше.

В умовах інформаційного суспільства навіть окремі археологічні відкриття здатні стати потужними інформаційними подіями, що привертають широку увагу медіа та громадськості. Новини про археологічні знахідки стабільно викликають високий інтерес, а в музейній сфері подібні матеріали відіграють роль важливих комунікаційних інструментів. Водночас без вибудованої стратегії така увага є короткочасною та не перетворюється на довготривалий туристичний чи іміджевий ефект.

Сучасні тенденції культурного туризму свідчать про зростання попиту на автентичний досвід, нові формати взаємодії з культурною спадщиною та залучення відвідувача до процесу пізнання. У контексті таких змін археологія стає однією з найбільш перспективних сфер популяризації, адже поєднує

наукову цінність, інтригу відкриття та високий рівень емоційності. Це відкриває можливості для створення інтерактивних експозицій, освітніх програм, науково-популярного контенту, медіапроектів та інших форм комунікації.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою осмислити, як археологічні дослідження Лаври можуть стати не лише науковим процесом, а й стратегічним інструментом музеєзнавчого та туристичного розвитку. Маркетинг у сфері культурної спадщини сьогодні є не просто допоміжним напрямом, а необхідною умовою конкурентоздатності заповідників. Для Лаври це особливо важливо, оскільки археологічні матеріали формують частину національного наративу, відображають історичну тяглисть і можуть відігравати ключову роль у формуванні громадської думки, культурної дипломатії та національної ідентичності.

Археологічна експедиція Лаври має значний потенціал для створення нових туристичних продуктів, розроблення медійних кампаній, розширення партнерських програм та підвищення загальної впізнаваності заповідника. Однак для системного використання таких можливостей необхідний аналіз ресурсів, інструментів та комунікаційних підходів, що й обумовлює наукову актуальність роботи.

Мета дослідження – всебічне оцінювання маркетингового потенціалу науково-дослідного відділу археології Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» та формування комплексу практичних рекомендацій щодо його ефективного використання в популяризації археологічної спадщини, підвищенні туристичної привабливості та розвитку іміджу заповідника.

Завдання:

1. Визначити нормативно-правові засади науково-дослідного відділу археології НЗКПЛ.
2. Оцінити інвестиційний потенціал археологічної експедиції на території НЗКПЛ.
3. Розглянути методику дослідження, інтерпретація артефактів Заповідника.

Джерельна база дослідження – наукові публікації, присвячені археології Лаври та археологічним дослідженням Києва; звіти експедицій, внутрішня документація заповідника; музейні каталоги, експозиційні концепції та інші матеріали, що відображають роботу музейних підрозділів; аналітичні матеріали щодо музейного маркетингу, культурного менеджменту та комунікацій у сфері спадщини.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на поєднанні підходів, характерних для кількох наукових галузей – музеєзнавства, археології, маркетингу та культурного менеджменту. Такий міждисциплінарний підхід дає змогу комплексно розглянути археологічну складову Лаври не лише як джерело наукової інформації, а й як елемент комунікації, розвитку туристичного продукту та культурної інфраструктури. У роботі застосовано: *історико-порівняльний метод* – для зіставлення практик музейних установ, що демонструють археологічні матеріали; *контент-аналіз* – для визначення того, як археологічні теми Лаври з’являються в медіа та цифрових комунікаціях; *аналіз кейсів* – для розгляду конкретних прикладів успішної популяризації археології в інших музеях світу; *соціокультурний аналіз* – для оцінки ролі археологічних знахідок у формуванні культурної пам’яті та ідентичності відвідувачів.

Апробація основних положень наукового дослідження здійснювалася у вигляді доповідей на конференціях: Монетні знахідки з келій соборних старців Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». Двадцять третя Міжнародна наукова конференція “Церква – наука – суспільство: питання взаємодії” 29–30 травня 2025 р., м. Київ; Знахідки дрібних монет XVII ст. з головної площі Києво-Печерської лаври (розкопки 2014–2015 рр.) (II Міжнародна наукова конференція «Money & Banking: історія та майбутнє грошей», 18–19 вересня 2025 р., м. Київ); Нові нумізматичні знахідки з комплексу Ближніх печер Києво-Печерської лаври (VII Міжнародна науково-практична конференція «Дослідження, інтерпретація та музеєфікація нерухомої спадщини та культурних ландшафтів Карпат» до 20 річчя адміністрації «Тустань», 16–17 жовтня 2025 року. Львів-Урич)

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, ___ підрозділів, висновків та списку використаних джерел (___ джерела), ___ ілюстрацій. Загальний обсяг роботи ___ сторінок. З них _____ основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МАРКЕТИНГОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ МУЗЕЙНОЇ АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА»

1.1. Археологічні дослідження у Києво-Печерській лаврі: історія та сучасний стан

Територія Києво-Печерської лаври є одним із найважливіших археологічних комплексів України, що має виняткове значення для вивчення історії Київської Русі та подальших етапів розвитку монастирського життя. Археологічні дослідження на цій території розпочалися наприкінці XIX ст. і тривають до сьогодні, охоплюючи широкий спектр об'єктів матеріальної культури.

Історіографія археологічних досліджень лаври формувалася під впливом кількох поколінь науковців. Одними з перших були професори Київського університету та члени Київського археологічного товариства, зокрема Д. Я. Самоквасов, який у 1880–1890 х рр. проводив розкопки в печерних комплексах і здійснював опис поховань та культових споруд. Значний внесок у вивчення архітектури лаври зробили архітектори-реставратори В. Бородін та М. Гродзький, що у 1920–1930 х рр. займалися консервацією давніх будівель. У другій половині XX ст. системні дослідження здійснювалися відомими археологами В. Г. Івакіним, С. А. Балакіним, С. П. Тараненком та колективами Науково-дослідного сектору археології Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, які впроваджували комплексні методи розкопок і документування артефактів.

Упродовж різних етапів досліджень основну увагу приділяли вивченню печерних комплексів, некрополів, давніх виробничих осередків, а також залишків архітектурних споруд XI ст. Значний інтерес становлять культурні

шари різних історичних періодів, що містять як давньоруські, так і пізніші археологічні матеріали, які відображають безперервність використання території лаври.

На сучасному етапі археологічні експедиції зосереджені на комплексному вивченні підземних ходів та печер, дослідженні залишків давньоруської архітектури, аналізі поховань, а також на консервації та реставрації виявлених артефактів. Важливим напрямом сучасних досліджень є цифрова фіксація знахідок із застосуванням новітніх технологій, що дозволяє забезпечити точну документацію та сприяє подальшому науковому опрацюванню матеріалів.

Таким чином, археологічні дослідження у Києво-Печерській лаврі мають системний і безперервний характер, поєднуючи традиційні методи археології з сучасними технологічними підходами, що забезпечує збереження та глибоке наукове осмислення унікальної культурної спадщини Заповідника [28].

1. 2. Історіографія

Археологічне вивчення території Лаври до 80х років носило спорадичний характер в основні обстеження були ремонтні та архітектурні роботи. Винятком були дослідження які проводилися на визначних ділянках Заповідника – Ближні та Дальні печери, церква Спаса на Берестові, руїни Успенського собору.

Успенський собор – Богусевич 1948 р., Холостенко 1963 р., 1972 р.; Кілієвич 1961 (?), Харламов 1982-86 рр., Балакін С. А. 1987 – 1999 рр. Після створення відділу 1990 р. почалися постійні археологічні дослідження та нагляд за територією, керували – Сиромятников А. Н. (1990-1997 рр.), Балакін С. А. (1998-2015 рр), Тараненко С. П. (2015 - ...).

Заповідник був заснований у 1926 р. на території Києво-Печерського Лаври – найдавнішого православного монастиря. За роки існування музей неодноразово міняв назву, а у 1996 р. Указом Президента України Києво-Печерському Заповіднику надано статус Національного.

Площа Заповідника – 24 га, його територія умовно поділяється на дві частини – Верхню і Нижню. На величезній площі знаходиться понад 100 різних

кам'яних споруд – видатних пам'яток архітектури і мистецтва XI-XX ст. На Верхній території головні споруди розташовані навколо Успенського собору – першого мурованого монастирського храму. На Нижній території, на схилі гори, розмістився комплекс споруд Ближніх печер, а на південному пагорбі – Дальніх. Давня забудова Печерської обителі зберегла до нашого часу своє планування, й усі три комплекси становлять єдине нерозривне ціле.

Хоч матеріально церкви і монастирі, як і вся Київська Русь, зазнали лиха від загарбників, але на церковному та монастирському устрої татаро-монгольська навала особливо не позначилася. Монгольські закони декларували віротерпимість та покровительство релігійним інститутам на завойованих територіях. Це проявлялося, насамперед, у звільненні церков від сплати постійної данини на користь Золотої Орди. Під страхом смертної кари недоторканими оголошувалися церковно-монастирські маєтності та піддані. Ці пільги були законодавчо закріплені спеціальними ярликами монгольських ханів. Зрозуміло, що загальна підтримка не гарантувала церкві захист від насильства та руйнації культових споруд. На кілька десятиріч завмерло кам'яне церковне будівництво практично на всій території Русі, окрім північних земель, припинилося іконописання, занепали традиції багатьох ремесел. Таким чином, встановлення нового незвичного життєвого укладу, фактично знищило колись могутню державу.

Але навіть за таких умов як світське, так і духовне життя не припинилося. В літописах збереглися поодинокі відомості про ігуменів Печерського монастиря, про поступове відновлення діяльності обителі в цей період.

У культурному і духовному житті Києво-Печерського монастиря важливу роль відігравав церковний спів, започаткований ще засновниками обителі. Оригінальні лаврські співи вперше були оформлені в рукописному "Ірмологіоні" (1728 р.).

Значний інтерес становить видавнича діяльність Києво-Печерської лаври. З відомих видань печерської друкарні того часу варто назвати «Службник» (1805), «Молитвослов» (1821), книги Євгенія Болховітінова

«Описание Киево-Софийського собора» та «Описание Киево-Печерской лавры» (1826, 1831, 1847). Було видано також книги про життя святих, требники, Євангелія, акафісти, псалтирі, часословці, молитовники/

Революційні події початку ХХ ст. внесли корективи у життя монастиря і готували Києво-Печерській лаврі тяжкі випробування. Почалось переслідування православного духівництва, вилучення майна та предметів церковного культу. Усього в 1919–1922 рр. з монастиря було вивезено коштовностей на суму понад 164 657 карбованців золотом. Більшість цих культових предметів осідала у сховищах провідних музеїв Москви, Ленінграда. Деяку частину було продано за кордон.

Варто зауважити, що в ті драматичні часи було видано й ряд декретів та інших документів про облік і реставрацію пам'яток історії та культури та розвиток музейної справи. Велика кількість історичних цінностей на території Києво-Печерської лаври, що зберігалася в ризниці, церквах та інших приміщеннях, стала основою колекції лаврського музею культур та побуту, створеному Всеукраїнською Академією Наук, якій до 1925 р. був одним з провідних в Україні. Одним із засновників музею був мистецтвознавець Ф. Морозов, який працював під керівництвом академіка Ф. Шмідта та за участю інспектора-експерта Губернського комітету охорони пам'яток історії та старовини (ГУБКОПС) Ф. Ернста.. Музей культу та побуту розмістили в будинку митрополита. Керував ним губінспектор політосвіти О. Вінницький, хранителем став Ф. Морозов. У 1923 році музей відвідало близько 1200 осіб.

З огляду на велику історико-культурну цінність монастирського ансамблю, 29 вересня 1926 р. ВУЦВК і Рада народних комісарів УРСР прийняли постанову «Про визнання колишньої Києво-Печерської лаври історико-культурним державним заповідником і перетворення її на Всеукраїнське музейне містечко». Згідно з постановою до складу заповідника увійшли Музей культу та побуту, музеї нумізматики, староукраїнської будівельної техніки, українських старожитностей, Всеукраїнська реставраційна майстерня, друкарня Всеукраїнської академії наук, храми, фортечні мури, Ближні та Дальні печери,

дзвіниці, архівний фонд Києво-Печерської лаври, бібліотеки. реставраційні роботи. Були також розроблені заходи з благоустрою його території. У деяких відреставрованих корпусах розташувалися виставки.

У 1970–1990 -х роках інститутом археології АН України на території Заповідника та в печерах провадилися археологічні розкопки. Охоронні розкопки в Ближніх печерах (1978–1979 рр.) були наймасштабнішими дослідженнями лаврських печер [10].

У 1990 р. до новоствореної Печерської релігійної громади було передано у тимчасове користування територію Ближніх і Дальніх печер чим було започатковано відродження Києво-Печерського монастиря.

Архітектурний ансамбль Києво-Печерської лаври – це своєрідний музей форм і стилів, у якому репрезентовано кращі зразки національного будівництва. Внаслідок праці талановитих архітекторів та будівельників виник неповторний архітектурний ансамбль, який зберігся до наших днів. На території заповідника знаходиться понад 100 різних кам'яних споруд, кожна з яких має своє обличчя, свій художній образ. В монастирському ансамблі збереглися три пам'ятки архітектури давньоруського періоду – Успенський собор, Троїцька надбрамна церква та церква Спаса на Берестовому. Але всі вони дійшли до нашого часу в дуже зміненому вигляді.

Історичний аспект розвитку археологічної діяльності в Києво-Печерській лаврі. Археологічні дослідження на території Лаври ведуться ще з ХІХ ст. Уже тоді, у період підвищеного інтересу до історії Київської Русі, почалися перші спроби документування знахідок. Однак систематичні археологічні роботи почалися у ХХ ст., особливо після створення заповідника.

У різні періоди на території заповідника працювали археологи з Інституту археології НАН України, науковці Київського університету, співробітники самого заповідника. Було виявлено значну кількість артефактів, зокрема: фрагменти кераміки, залишки оборонних мурів, прикраси, предмети побуту, монети (які часто стають інформаційним «приводом» для новин).

Ці матеріали зберігаються в фондах заповідника та частково експонуються, проте не завжди подаються публіці з маркетингово грамотним супроводом. Завдяки науковим статтям, ми маємо данні та вводимо їх в науковий обіг висвітлюючи історію потрапляння в фонди Заповідника [28].

Монетні знахідки з келій соборних старців (корпус № 4) Національного заповідника Києво-Печерської лаври

Археологічне вивчення території Києво-Печерської лаври у 2014 – 2015 рр. мало багатовекторний характер. Крім звичних для Заповідника робіт охоронно-рятувального спрямування, були проведені комплексні архітектурно-археологічні дослідження у приміщеннях східної секції корпусу №4. Одним із цікавих відкриттів дослідження, про які йдеться, є кам'яна вимостка, розчищена у площині приміщення. Археологічні матеріали вимостки нечисельні. Разом із тим у контексті вимостки знайдено три дрібні монети 2-3 чверті XVII ст. – драйпелькер 1624 р. Георга Вільгельма пруського карбування, ризький солід Христини Августи 1633-1654 рр. та польській солід (боратинка) 1659-1668 рр. Цікавим виявився й археологічний матеріал 2015 р., зібраний у заповненні сміттевої ями, насиченої відходами поварні і рештками декількох виробничих процесів, зокрема чинбарного та, можливо, склоробного. Тут же вперше для території КПЛ знайдено уламок кам'яної ливарної форми, вірогідно, ювелірного призначення, а також дві дрібні монети XVII ст.

Перша монета – драйпелькер брандербурзького маркграфа, курфюрста Священної Римської імперії Георга-Вільгельма (1620-1640). У XVII ст. драйпелькери (у Польщі – полтораки) карбувались в містах Краків, Бидгощ, Вільно), Рига, а також на монетному дворі у Львові, який з перервами функціонував упродовж 1656–63. Звичайно на аверсі монети внизу вміщувалася цифра "3", що означала її вартість – 3 півгроші, які на той час майже не карбувались, а на реверсі – традиційна цифра "24", що вказувала на колишню вартість талера – 24 гроші. В Україні одержали назву "чехи", були найпоширенішою розмінною монетою протягом XVII-XVIII ст. [14].

Опис зі «Звіту про археологічні дослідження...» :

Драйпелькер пруського герцога Георга Вільгельма (1649-1668 рр.). Чекан 1624 р. Білий метал (срібло?). Діаметр монети 2,0 см. Збереженість добра. Знайдено трохи нижче рівня цегляної вимостки, з її західного боку, в контексті дерев'яної конструкції вимостки. Виріб відреставровано [3].

Опис з інвентарної книги Фондів Заповідника:

Монета Драйпелькер 1625 р. Бранденбург в унії з Прусією, Георг-Вільгельм (1619-1640). Аверс: зображення держави з цифрами 24 2 5 легенда навкруги майже стерта. Реверс: зображення герба з двома орлами, легенда навкруги майже стерта (Рис. 15).

Друга монета – солід (боратинка) короля Речі Посполитої Яна II Казимира Ваза (1649 - 1668). Коронні, тобто польські, соліди масою близько 1,35 г карбувалися на монетних дворах у Кракові (1663), Уяздові (1659–66), литовські (для Великого князівства Литовського) емітувалися в містах Вільно (1665, 1666; нині Вільнюс), Ковно (1665, 1666; нині Каунас), Мальборк (1666), вони відрізнялися зображеннями та легендами на реверсі. Назва походить від прізвища ініціатора емісії цих монет – орендаря монетних дворів італійця Тіта Лівія Боратіні (1617–81). У писемних джерелах українських земель 2-ї пол. XVII ст. боратинки згадуються під назвами "боратинчаки" ("boratynczaki"), "шеляги боратинчики" ("szelagi boratynczyki"), "монета боратинська" ("moneta boratiniana") та ін. Примітивна техніка виготовлення боратинок призвела до появи на грошовому ринку значної кількості фальшивих монет – так званих клепачів. Монету вилучено з обігу 1765 р [14].

Опис зі «Звіту про археологічні дослідження...» :

Солід (боратинка). Польське королівство, Ян II Ваза (1649-1668 рр.). Литовське карбування (1659-1668 рр.). Мідь, діаметр 1,6 см. Збереженість добра. Знайдено трохи східніше (0,9 м) тимчасового вівтаря, у контексті жовтого піску (грунтова основа вимостки?). Виріб відреставровано [3].

Опис з інвентарної картки Фондів Заповідника:

Монета солід (боратинка) литовська, 1660-ті р.р. Річ Посполита, Ян II Казимир (1649-1668). Аверс: профіль короля Яна II Казимира, навкруги легенда IOAN CAS...*T*L*V (Тіт Лівій Боратині). Реверс: герб Погонь, навкруги I...I DVC LIT I...I, під Погонь герб СЛЕПОВРОН (Рис.16).

Третя монета – солід (шеляг) королеви Швеції Христини Августи Ваза (1644-1654 рр.). Дані монети були одними з найпоширеніших в середині XVII ст. на українських землях були

Аверс: монограма королеви Христини. Літера С з гербом Ваза всередині і короною зверху. Вензель оточений легендою **CHRISTINA D G D R S** (Christina Dei Gratia Designata Regina Sveciae – Христина Божою Милістю **Майбутня** Королева Швеції). У другий період карбування з легенди зникає слово Designata/Майбутня. Використовується два типа легенди **CHRISTINA D G R E S** і **CHRISTINA D G R S**.

Реверс: герб міста Рига, схрещені ключі та легенда навколо. На відміну від легенди лицьової сторони, абрєвіатури слів на легенді реверсу були досить різноманітні, їх налічується більше 25, але, починаючи з 1646 р. використовується тільки один тип легенди реверса **SOLIDVS CIVI RIG** і дві останні цифри дати, тобто Solidus Civitatis Rigensis/Солід міста Рига. [28, С. 125 - 142].

Крім того існує чимала кількість імітацій даної монети, які карбувались на монетному дворі в Сучаві (1661-62 рр.) і, можливо, в інших містах.

Опис з «Звіту про археологічні дослідження...» :

«Ризький (Шведський) солід. Прибалтійські володіння Швеції. Крістіна Августа Ваза (1632-1654 рр.). Карбування м. Риги (?). Білий метал (білон). Діаметр монети 1,6 см. Збереженість добра. Знайдено в контексті дерев'яної конструкції (південно-східний кут). Виріб відреставровано [3].

Опис з інвентарної книги Фондів Заповідника:

Монета солід. Прибалтійські володіння Швеції, Христина Ваза (1632-1654). Аверс: зображення герба «Ваза», навкруги CHRIS...*R*S. Реверс: майже стертий зображення герба, навкруги SOLIDVS (Рис.17).

Серед індивідуальних знахідок з розкопок комплексу 2015 р. заслуговують передусім дві монети – тернарій Сигізмунда III 1624 р. карбування (білон) та срібна копійка Михайла Федоровича (1613-1645). Обидві монетні знахідки відносяться до категорії монет дрібного номіналу (визначення – Козубовський Ю. Г.) і з доволі високим ступенем вірогідності їх потрапляння до культурного шару можна датувати інтервалом 30-40-х років XVII ст [2].

Четверта монета – тернарій Сигізмунда III Ваза короля Речі Посполитої (1587 - 1632) і Шведського королівства (1592 - 99). Тернарій або третяк польська срібна монета, що карбувалася в Кракові за правління короля Казимира III у XIV ст. В рамках реформи 1623 року було відновлено карбування тернара — тепер коронний третяк важив 0,57 г срібла, але проба була знижена до 78. У 1623-28 та у 1630 році третяки карбували на приватному монетному дворі в Лобжениці [14].

Опис монети:

Аверс: в центрі: монограма S, напис по колу SIG 3 D G REX PO M D L, реверс - в центрі – в лівому полі – коронний орел, в правому – литовський герб «погонь», напис по колу TERNARIVS 1624 [14].

Опис з «Звіту про археологічні дослідження...» :

«Тернарій Сигізмунда III (1587-1632). Річ Посполита, Лобжениця, 1624. Білон. Збереженість добра (Рис.18.). Монету реставровано (почищено) [4].

Опис з інвентарної книги Фондів Заповідника: відсутній

П'ята монета – московська срібна копійка царя Михайла I Федоровича (1613 – 1645 рр.). Копійка – дрібна монета, назва якої походить від російського слова «копье» – спис, оскільки на монеті містилося зображення царя у вигляді вершника зі списом у руці. В українській мові ця назва набула вжитку після поширення на українських землях грошей Московської держави. Запроваджена після грошової реформи 1534 р., закінчили карбування срібної копійки у 1718 р.

Опис монети:

Аверс – цар на коні зі списом в руці (звідси й назва «копье» - копійка), під конем – знак монетного двору. Реверс – напис у кілька рядків із іменем та

титулами царя, з 1584 року на копійках монетних дворів Новгород та Пскова стояв рік карбування [14].

Опис зі «Звіту про археологічні дослідження...» :

Копійка Михайло Федоровича (1613-1645). Московська держава. Срібло (Рис.19). Монету реставровано (почищено) [4].

Опис з інвентарної книги Фондів Заповідника: не прийнято до фондів.

Отже, виявлені монети збережені у доброму стані, що дало змогу їх реставрувати та ідентифікувати. Також виявлені археологічні знахідки досліджень, ілюструють характер використання цієї території протягом певного часу. Виявлені монети суттєво доповнюють фондову збірку та заслуговують на експозиційний простір Києво-Печерського заповідника.

Історія формування маркетингового потенціалу Києво-Печерської лаври. У різні періоди діяльності Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» маркетинговий компонент мав неоднаковий ступінь розвитку, однак саме у 2000–2014 рр. сформувався найбільш помітний комплекс музейних послуг, який можна вважати основою сучасного маркетингового потенціалу установи. У цей час на території Верхньої лаври функціонували різні напрями музейного сервісу, що поєднували культурну, освітню та економічну складові.

До таких видів діяльності належали: виробництво сувенірних копій археологічних знахідок, зокрема хрестів та інших культових предметів, що реалізовувались у ювелірних та сувенірних крамницях; робота антикварної крамниці та галереї «Неф», які формували культурний простір та створювали додаткові джерела доходу; функціонування кав'ярень та точок харчування, що забезпечували сервіс для туристів; трапезна на Нижній території та кафе в «Московській брамі» (сезонно).

Хоча Заповідник є бюджетною установою, модель діяльності цього періоду передбачала наявність спеціального рахунку, на який надходив прибуток від музейних послуг і який використовувався для їхнього подальшого розвитку. Звіти того часу свідчать, що низка напрямів була самоокупною, а окремі – прибутковими. Це підтверджує, що елементи економічно-ринкових механізмів у

діяльності Заповідника були сформовані задовго до появи сучасних стратегій музейного менеджменту [7].

Попри це, маркетинговий потенціал науково-дослідного археологічного відділу тривалий час залишався практично невивченим. Аналіз виконаних археологічних робіт, публікацій і внутрішніх звітів дає підстави стверджувати, що саме археологічний напрям має значний нереалізований ресурс, який може бути інтегрований у ширшу стратегію розвитку Заповідника – від комунікацій до створення туристичного продукту.

Для розуміння потенціалу археологічного відділу Києво-Печерської лаври доцільно розглянути практики інших українських музеїв, які вже ефективно використовують археологічні ресурси як інструмент популяризації та комунікації.

Національний музей історії України: розвинена археологічна експозиція (трипільська культура, скіфські старожитності); активна маркетингова діяльність: брендові сувеніри, лекції, виставкові проекти; стабільна присутність у соціальних мережах та активна робота зі ЗМІ. [30]

Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія»: поєднання археологічних розкопок із туристичними маршрутами; спеціалізовані екскурсії та науково-популярні заходи; формування сучасної візуальної айдентики та інтеграція в туристичні продукти Миколаївщини.

Музей археології Переяслава (НІЕЗ «Переяслав»): широке хронологічне охоплення колекцій – від кам'яного віку до козацької доби; розробка тематичних виставок та освітніх програм для місцевих громад; використання простих, але ефективних методів просування (майстер-класи, інтерактиви) [25].

Львівський історичний музей: масштабна археологічна колекція; участь у міжнародних культурних програмах; орієнтація на європейських туристів і якісна сувенірна продукція; стратегічне використання історичного середовища Львова як «музею під відкритим небом» [27].

Заповідник «Меджибіж» створено у 2001 р. на основі Меджибізької фортеці – видатної пам'ятки архітектури національного значення. З 2004 р.

розпочалися масштабні реставраційні роботи, а у 2008 р. відкрито перші експозиції, серед яких – Музей пам'яті жертв Голодомору. Фортеця поєднує елементи архітектури XIV–XIX ст., зокрема ренесансну забудову.

Важливою складовою маркетингового потенціалу є: регулярні історичні фестивалі («Стародавній Меджибіж»), діяльність реконструкторських клубів, тривалі археологічні дослідження та відкритість території для туристів.

Цей заповідник є прикладом того, як історична локація може бути трансформована у культурно-туристичний центр завдяки подієвому маркетингу, мультиформатним проектам і залученню громад.[24]

Національний заповідник «Софія Київська» – один із найважливіших об'єктів світової культурної спадщини, що поєднує архітектуру XI ст., мозаїки та фрески, елементи українського бароко. На території заповідника регулярно проводилися рятувальні археологічні роботи, більша частина знахідок увійшла до фондової колекції.

Маркетинговий потенціал археологічного відділу охоплює: потужний бренд ЮНЕСКО, який забезпечує міжнародне визнання; можливість організації виставок археологічних матеріалів; створення програм для різних аудиторій – школярів, студентів, туристів, дослідників; розвиток цифрових продуктів: 3D-турів, онлайн-експозицій; тематичні екскурсії, маршрути та квести; широкі можливості партнерства з освітніми установами; виготовлення сувенірної продукції, пов'язаної з мотивами Софії Київської та археологічної спадщини.

Досвід цього заповідника демонструє, що археологія може стати не тільки науковим напрямом, а й дієвим інструментом формування туристичного бренду, розвитку освітніх програм і зміцнення іміджу установи.[29]

Зв'язок нумізматичних досліджень з досвідом археологічної інтерпретації та популяризації на прикладі Державного історико-культурного заповідника «Тустань».

Проведене дослідження «Нові нумізматичні знахідки з комплексу Ближніх печер Києво-Печерської лаври» демонструє важливість точного контекстуального аналізу археологічних матеріалів, що дає змогу відтворити

економічні, релігійні та культурні процеси, пов'язані з функціонуванням монастирського середовища. Монети як джерело дозволяють не лише датувати поховання та окремі етапи використання печер, а й реконструювати ширші зв'язки Києво-Печерської лаври з зовнішнім світом, зокрема торговельні та паломницькі контакти.

Подібний принцип комплексності та міждисциплінарності виразно простежується і в діяльності Тустаньського історико-культурного заповідника, який широко застосовує сучасні методи польових досліджень та інноваційні підходи до популяризації археологічної спадщини. Тустань демонструє модель, у якій археологічний матеріал не існує ізольовано, а стає основою для формування культурного продукту, туристичної атракції та освітнього простору. Саме таке поєднання науки та публічної історії є актуальним і для нумізматичних досліджень.

Заповідник «Тустань» створив систему, у якій результати археології перетворюються на елемент ідентичності та бренд території. До ключових особливостей цього досвіду належать: візуалізація археологічних даних: реконструкції давньої фортеці на основі археологічних обмірів та фіксацій, 3D-моделі, мультимедійні інсталяції. Це дозволяє відтворити вигляд об'єкта, практично не зберігши його матеріальних решток. Перетворення археології на подію: фестиваль «Ту Стань!», інтерактивні програми, історичні майстерні та освітні заходи залучають різні аудиторії та роблять археологію частиною культурного досвіду. Маркетинг спадщини: створення впізнаваного бренду заповідника, використання археологічної символіки у сувенірній продукції, активна присутність у медіапросторі. Поєднання науковості та доступності: подача складних результатів розкопок у простій, але коректній формі для широкої аудиторії.

Досвід Тустані демонструє, наскільки важливою є якісна комунікація археологічних результатів. Це відкриває можливість застосувати подібні підходи і до нумізматичних знахідок Ближніх печер. Зокрема: представлення монет у форматі цифрової експозиції з тривимірними моделями; створення візуальних

карт обігу монет, які показують географію їхнього походження; популяризація нумізматики через науково-популярні статті, лекції та інтерактивні матеріали; формування наративу, що пов'язує нумізматичні знахідки з життям монастирської спільноти та середньовічними процесами в Києві.

Таким чином, поєднання наукового аналізу матеріалу з інноваційними методами інтерпретації, продемонстрованими в Тустані, створює модель сучасної презентації археологічної спадщини. Це дозволяє не лише глибше розкрити значення нумізматичних знахідок з Києво-Печерської лаври, а й зробити їх зрозумілими та доступними для ширшої аудиторії [26].

Висновки до розділу 1

У першому розділі дослідження було проаналізовано теоретичні та методологічні засади вивчення маркетингового потенціалу музейної археології Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» в історичному, науковому та інституційному контекстах.

Встановлено, що територія Києво-Печерської лаври є одним із найважливіших археологічних комплексів України, дослідження якого ведуться з кінця XIX ст. до сьогодення. Археологічні розкопки охоплюють культурні шари різних історичних періодів: печерні комплекси, некрополі, об'єкти середньовічної архітектури, майстерні та ін. Отримані знахідки формують значний масив артефактів, що є основою для наукових інтерпретацій, музейної діяльності та потенційного культурно-туристичного використання.

Аналіз історіографії показав еволюцію археологічних досліджень Лаври від епізодичних обстежень до системної наукової діяльності після створення заповідника та відділу археології. Окрему цінність становлять охоронні розкопки у Ближніх і Дальніх печерах, результати яких значно доповнили фондіві колекції, зокрема нумізматичні. Водночас виявлено проблему

фрагментарності документації та неповного введення матеріалів у науковий і публічний обіг, що негативно впливає на їх інтерпретаційний та комунікаційний потенціал.

Доведено, що нумізматичні знахідки з території Києво-Печерської лаври є важливим джерелом для реконструкції економічних, паломницьких і культурних зв'язків монастиря у XVII–XVIII ст. Вони не лише уточнюють датування окремих археологічних комплексів, а й відкривають можливості для формування змістовних музейних наративів. Результати новітніх інвентаризацій та досліджень підтверджують необхідність міждисциплінарного підходу до аналізу археологічного матеріалу та його подальшої музеєфікації.

З'ясовано, що попри значний науковий доробок і унікальність археологічної спадщини, маркетинговий потенціал археологічного напряму діяльності Заповідника тривалий час залишався недостатньо реалізованим. Аналіз історії розвитку музейного сервісу у 2000–2014 рр. свідчить про наявність ефективних економічних та комунікаційних механізмів, які майже не були інтегровані з результатами археологічних досліджень.

Порівняльний аналіз досвіду українських музеїв і заповідників (Національний музей історії України, «Ольвія», Переяслав, Львівський історичний музей, «Меджибіж», «Софія Київська», «Тустань») показав, що археологія може виступати потужним інструментом формування туристичного бренду, розвитку освітніх програм і створення конкурентоспроможного культурного продукту за умови використання сучасних методів інтерпретації, цифрових технологій та подієвого маркетингу.

Таким чином, у розділі обґрунтовано, що археологічні та нумізматичні колекції Києво-Печерської лаври мають значний, але поки що нереалізований маркетинговий потенціал. Його активізація потребує системного поєднання наукових досліджень, музейної інтерпретації та стратегічних комунікацій, що й визначає методологічну основу подальших розділів роботи.

РОЗДІЛ 2

ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ВІДДІЛУ АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА»

2.1. Історія створення та розвиток відділу археології

Передумови формування археологічної служби в заповіднику.

Необхідність створення спеціалізованого археологічного підрозділу в Національному заповіднику «Києво-Печерська лавра» була зумовлена винятковою концентрацією пам'яток культурної та духовної спадщини на його території. Протягом ХХ ст. Лавра неодноразово ставала об'єктом масштабних реставраційно-будівельних робіт, які супроводжувалися випадковими знахідками, що потребували фахового обліку, дослідження та збереження.

Перші археологічні роботи проводилися нерегулярно, переважно в межах реставраційних проєктів 1920–1930-х рр. Активізація наукових робіт припадає на 1950–1980-ті рр., коли на території Лаври працювали експедиції Інституту археології АН УРСР. З огляду на масштабність виявлених матеріалів постало питання створення постійно діючої археологічної структури.

Хронологія становлення відділу та ключові постаті.

Офіційне оформлення археологічного напрямку відбулося після надання Лаврі статусу Національного заповідника. У 1990-х роках було сформовано відділ археології, що став окремим науковим підрозділом з чітко визначеною сферою відповідальності.

Подальший розвиток відділу був пов'язаний із іменами провідних українських археологів – дослідників печерних комплексів, давньоруських некрополів і середньовічної забудови монастиря. Саме їхня робота заклала базу для сучасних методів дослідження пам'яток Лаври, а також започаткувала традицію стаціонарних археологічних експедицій. Насамперед ми хотіли

ознайомити молодь із локацією. Церква Спаса на Берестові має непересічне значення для археологів, адже розкопки на цій території здійснювались понад 100 років. Це дослідження П. П. Покришкіна (1914), (Рис. 14)., І. М. Самойловського (1947), В. О. Харламова (1989–1990), С. А. Балакіна (2002), Г. Ю. Івакіна (2003), С. П. Тараненка та В. Г. Івакіна (2018–2019). Останні археологічні науково-рятивні роботи було проведено нашим археологічним відділом спільно з архітектурно-археологічною експедицією Інституту археології НАН України. Рис.12.

Науково-дослідний відділ археології є структурним підрозділом Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» та підпорядковується заступнику генерального директора з наукової роботи. Його діяльність базується на чинному законодавстві України у сфері охорони культурної спадщини, музейної справи, наукової діяльності та на внутрішніх розпорядчих документах Заповідника.

2.2. Положення, структура, штат та нормативно-правові засади роботи відділу

Науково-дослідний відділ археології є структурним підрозділом Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» та підпорядковується заступнику генерального директора з наукової роботи. Його діяльність базується на чинному законодавстві України у сфері охорони культурної спадщини, музейної справи, наукової діяльності та на внутрішніх розпорядчих документах Заповідника. Відділ діє на підставі Положення, яке визначає його функції, завдання, права та обов'язки. Зміни до Положення здійснюються керівництвом Заповідника згідно з установленою процедурою.

Штат Відділу формується відповідно до повного циклу археологічних робіт – від польових досліджень до камерального опрацювання матеріалів і введення їх у науковий обіг. До складу входять: начальник відділу, провідні наукові співробітники, наукові співробітники.

Начальник відділу координує роботу підрозділу, організовує наукові дослідження, забезпечує виконання планів і звітності, контролює навчальну та експозиційну діяльність. Провідні та наукові співробітники здійснюють польові та камеральні дослідження, готують наукові звіти, проводять нагляд під час реставраційних робіт, формують фондові матеріали та беруть участь у виставкових і освітніх проєктах.

До ключових завдань відділу належать: проведення стаціонарних та рятівних археологічних досліджень; камеральна обробка знахідок; джерелознавчі дослідження та робота з архівними матеріалами; наукове супроводження реставраційних проєктів; створення наукових і науково-популярних публікацій; участь у формуванні музейних експозицій; співпраця з іншими підрозділами Заповідника, науковими установами та університетами.

Важливим є й виконання консультативних функцій, участь у державних експертизах, підготовка методичних матеріалів для служб охорони культурної спадщини.

Відділ археології відіграє ключову роль у формуванні наукової та експозиційної бази музею Заповідника. Саме археологічні матеріали забезпечують реконструкцію історичних процесів, що відбувалися на території Лаври від XI ст. до новітнього часу.

Основні напрями впливу на музейну діяльність: Наукові дослідження, що дозволяють уточнювати історичну топографію монастиря та відкривати нові об'єкти; формування фондових колекцій, які поповнюються результатами польових робіт; супроводження реставраційних проєктів, що забезпечує збереження автентичних елементів; підготовка експозицій, в яких археологічні матеріали виступають ключовими об'єктами для інтерпретації розвитку Лаври.

Таким чином, відділ забезпечує наукову основу для експозиційної діяльності музею та сприяє розвитку науково-популярного напрямку.

2.3. Основні напрями археологічних досліджень у заповіднику

Наукові дослідження охоплюють комплекс археологічних об'єктів монастиря: вивчення печерних комплексів (Ближні та Дальні печери); дослідження давньоруських некрополів; розкриття давньої оборонної та храмової архітектури; вивчення матеріальної культури чернечого середовища; інтердисциплінарні дослідження: антропология, археоботаніка, археометрія, георадарні методи.

Ці напрями дозволяють комплексно відтворити історичний розвиток монастиря та сформуванню наукову реконструкцію середньовічного життя Лаври.

Додаткові функції та міждисциплінарна взаємодія. Окрім традиційних археологічних завдань, відділ активно: консультує інші підрозділи; проводить наукові експертизи; організовує лекції, семінари, майстер-класи; співпрацює з університетами, приймає студентів на практику; бере участь у колективних наукових проєктах; готує звіти, каталоги, збірники та методичні розробки.

Це робить Відділ одним із ключових центрів наукової комунікації у Заповіднику.

Виставкова діяльність відділу археології. Участь у виставкових проєктах: важливим практичним досвідом у роботі відділу стала участь у підготовці виставки «Археологічне дослідження території церкви Спаса на Берестові 2018–2019 рр. – 3000 років історії» Рис. 1. Співробітники відділу забезпечили: науковий аналіз археологічних матеріалів; роботу з фондовою документацією; підготовку експлікацій та текстового супроводу; участь у формуванні експозиційного простору; роботу з відвідувачами під час відкриття виставки.

Проєкт продемонстрував здатність археологічних досліджень формувати якісний музейний наратив і популяризувати наукові результати серед широкої аудиторії.

Перспективний проєкт: створення лапідарію під відкритим небом. Одним із пріоритетних напрямів розвитку є створення Лапідарію – відкритої експозиції кам'яних артефактів: плити надгробків; архітектурні деталі; фрагменти

оздоблення давньоруських споруд. Завдання проєкту: систематизація колекції; реставрація експонатів; створення постійної доступної експозиційної локації. Лапідарій стане новою туристичною точкою та важливим елементом просторової музейної комунікації.

Освітня діяльність та соціальні ініціативи відділу. Важливою складовою роботи є соціально-освітня діяльність, зокрема: спеціальні екскурсії для дітей, постраждалих від війни; програми для військовослужбовців; студентські практики; лекції та семінари з археології та історії. Ці проєкти посилюють функцію Заповідника як простору культурної реабілітації та громадської підтримки [22].

Лабораторія відділу археології. Лабораторія забезпечує: камеральну обробку знахідок; інвентаризацію матеріалу; підготовку графічних та цифрових матеріалів; археометричні дослідження; авторські розробки (зокрема проєкти майстерні «Артіль ДЕЛО» Д. Чубія). Лабораторія є важливим елементом збереження археологічної спадщини та підготовки матеріалів до публікації й експонування [23]

Загальні положення. Науково-дослідний відділ археології є структурним підрозділом Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» та підпорядковується заступнику генерального директора з наукової роботи. Його діяльність базується на чинному законодавстві України у сфері охорони культурної спадщини, музейної справи, наукової діяльності та на внутрішніх розпорядчих документах Заповідника.

Відділ діє на підставі Положення, яке визначає його функції, завдання, права та обов'язки. Зміни до Положення здійснюються керівництвом Заповідника згідно з установленою процедурою. Положення визначає основні завдання, функції і права науково-дослідного відділу археології (далі – Відділ). Відділ безпосередньо підпорядкований заступнику генерального директора з наукової роботи. У своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, Указами Президента України, постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України у галузях науки, культури, збереження археологічної

та культурної спадщини, нормативно-правовими актами Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, нормативно-методичними матеріалами з організації діловодства, Положенням про Заповідник, наказами Заповідника, окремими дорученнями генерального директора та заступника генерального директора Заповідника з наукової роботи, Правилами внутрішнього трудового розпорядку та цим Положенням.

Структура, чисельний склад, посадові інструкції працівників Відділу затверджуються генеральним директором Заповідника в установленому порядку і мають забезпечувати якісне виконання покладених на Відділ завдань і функцій. Безпосередньо керування Відділом здійснює начальник, а усі працівники Відділу призначаються на посаду і звільняються з посади згідно за поданням начальника Відділу та погодженням заступника генерального директора з наукової роботи.

Крім того, начальник Відділу організовує та забезпечує виконання завдань та функцій, які покладено на Відділ. Зокрема проведення науково-рятивних і стаціонарних археологічних досліджень на території Заповідника та реалізація на практиці результатів наукових досліджень. Окремим напрямом роботи є організація та забезпечення здійснення системи внутрішнього контролю, визначення та оцінювання ризиків під час виконання основних функцій та завдань відділу.

Під час відсутності начальника Відділу (відпустки, відрядження, тимчасова непрацездатність, тощо) його обов'язки виконує інший працівник Відділу згідно з розпорядженням заступником директора з наукової роботи Заповідника.

Що стосується основних завдань співробітників Відділу, вони реалізують на практиці результати наукових досліджень за наступними напрямками: джерелознавчі дослідження: дослідження історії археологічного вивчення території Заповідника; дослідження історії створення і функціонування пам'яток архітектури, що знаходяться в охоронній зоні Заповідника; формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври (XI – початок XX ст.); збір писемних джерел з історії Печерського монастиря, Києво-Печерської лаври і

Заповідника; робота з архівними матеріалами; дослідження пам'яток фондкових колекцій Заповідника; науковий опис та публікація джерел.

Одне з головних завдань археологічних досліджень: проведення науково-рятівних та стаціонарних археологічних досліджень на території Заповідника; камеральна обробка, опис та аналіз знахідок, виявлених під час розкопок з подальшою передачею їх у фонди Заповідника або у Науково-дослідну лабораторію Відділу; розробка пропозицій щодо захисту, збереження та належного вивчення пам'яток культурної спадщини Заповідника.

Також важливим є підготовка спеціальних історичних довідок, наукових та науково-популярних статей, індивідуальні й колективні монографії, каталоги, покажчики, тематичні збірники. Здійснюють рецензування наукових праць, текстів лекцій відповідного спрямування. Беруть участь в організації й проведенні наукових конференцій, семінарів, круглих столів; у роботі наукових, науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, нарад, дискусій відповідного спрямування у Заповіднику та за його межами. Співпрацюють з іншими структурними підрозділами Заповідника під час організації та здійснення науково-видавничої (участь у підготовці видань), науково-експозиційної (розробка концепцій, написання тематико-експозиційних планів), науково-освітньої (підготовка текстів лекцій, проведення екскурсій) роботи. Надають наукову консультативну допомогу співробітникам і відвідувачам Заповідника, науковцям з інших установ та організацій з питань, що належать до компетенції співробітників Відділу.

Відділ взаємодіє з іншими структурними підрозділами Заповідника в межах, установлених Правилами внутрішнього трудового розпорядку. Співробітники Відділу мають право: одержувати у встановленому порядку від інших структурних підрозділів Заповідника та керівництва Заповідника документи, довідки та інші матеріали для виконання покладених на Відділ завдань; брати участь у нарадах та інших заходах з питань, що відносяться до завдань Відділу, вносити пропозиції керівництву Заповідника щодо підвищення ефективності та результативності науково-дослідної, науково-освітньої,

науково-експозиційної та науково-видавничої діяльності у Відділі та Заповіднику щодо захисту, збереження та належного вивчення пам'яток культурної спадщини Заповідника; представляти інтереси Заповідника з питань, які належать до повноважень Відділу.

Штат відділу формується з урахуванням необхідності забезпечення археологічних робіт – від польових досліджень до введення матеріалів у науковий обіг. Структурно він передбачає посаду Начальника науково-дослідного відділу археології Києво-Печерської лаври.

Начальник Відділу зобов'язаний: брати участь у роботі наукових семінарів і конференцій, що проводяться в Заповіднику та за його межами; брати участь у науково-освітній роботі, в разі потреби проводити екскурсії і читати лекції; разом із представниками інших структурних підрозділів Заповідника брати участь у науково-експозиційній роботі (внесення пропозицій щодо побудови нових експозицій, розробка концепцій, участь у складанні тематико-експозиційних планів); надавати наукові консультації працівникам Заповідника, науковцям з інших установ та організацій за проблематикою наукових досліджень; контролювати дотримання працівниками відділу правил і норм охорони праці, виробничої санітарії, протипожежного захисту і правил внутрішнього трудового розпорядку.

Начальник Відділу має право знайомитись з проектами рішень керівництва Заповідника стосовно роботи Відділу; одержувати в установленому порядку від посадових осіб та структурних підрозділів Заповідника інформацію та документи, необхідні для виконання завдань покладених на Відділу.

Начальник Відділу повинен знати Конституцію України, закони України, що стосуються діяльності Заповідника, постанови Верховної Ради України, укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, інші нормативно-правові акти в галузі культури, пам'яткоохоронної та музейної справи та щодо кваліфікаційної і дозвільної документації на право проведення археологічних досліджень; розпорядчі документи керівництва Заповідника з питань діяльності Відділу напрями

діяльності Заповідника, історію його основних пам'яток, загальну тематику експозицій, методику проведення екскурсійно-лекційної роботи; досягнення науки і передовий досвід з методики та практики науково-дослідної роботи вітчизняних і зарубіжних музейних та близьких за профілем наукових установ; форми заохочення працівників, правила підготовки і підвищення кваліфікації кадрів; порядок проведення атестації наукових кадрів.

На посаду начальника відділу призначається особа, яка має науковий ступінь за спеціальностями «археологія» та «історія» або вчене звання. Обов'язкова наявність не менше 10 наукових праць у фахових виданнях, досвід польових археологічних досліджень не менше 10 років.

Далі після керівника Відділу іде провідний науковий співробітник, який здійснює самостійну наукову роботу і наукове керівництво ведення досліджень з окремих проблем, тем, завдань за напрямами науково-дослідної роботи Заповідника; очолює групу наукових співробітників або є відповідальним виконавцем окремих складних дослідних завдань; обґрунтовує напрями нових досліджень і розробок, методи і способи їх виконання, вносить пропозиції до планів і програм наукової роботи Відділу.

Провідний науковий співробітник зобов'язаний: у процесі досліджень складати наукові звіти, готувати наукові праці, публікації за темою досліджень; здійснювати археологічний нагляд та вести науково-рятівні дослідження під час земляних та ремонтно-реставраційних робіт на території Заповідника, згідно планових розкопів начальника Відділу; проводити стаціонарні археологічні дослідження на території Заповідника за наказом начальника Відділу; брати участь у підготовці наукових звітів за результатами археологічних досліджень поточного року; брати участь у роботі наукових семінарів і конференцій, що проводяться в Заповіднику та за його межами; брати участь у науково-освітній роботі, в разі потреби вести екскурсії і читати лекції; разом із представниками інших структурних підрозділів Заповідника брати участь у науково-експозиційній роботі (розробці концепцій, укладанні тематико-експозиційних планів); надавати наукові консультації з питань, пов'язаних з тематикою

досліджень; готувати самостійні науково-популярні повідомлення для інформаційних ресурсів Заповідника та брати участь у підготовці колективних монографічних досліджень.

Провідний науковий співробітник має право: взаємодіяти з працівниками структурних підрозділів Заповідника у межах своєї компетенції; брати участь у наукових нарадах та інших заходах, що проводяться у Заповіднику, з питань, які належать до компетенції Відділу; вносити на розгляд керівника Відділу пропозиції щодо поліпшення діяльності Відділу; отримувати від керівника Відділу матеріали і документи, необхідні для виконання своїх безпосередніх посадових обов'язків; здійснювати науково-рятівні та стаціонарні археологічні дослідження культурного шару Заповідника на підставі дозвільних документів; підвищувати свою кваліфікацію шляхом стажування, навчання на спеціальних курсах, семінарах, у школах, тощо; працювати в архівах та бібліотеках з історичними документами і науковою літературою; на належні умови праці, необхідні для виконання своїх посадових обов'язків.

напрями діяльності Заповідника, історію його основних пам'яток, загальну тематику експозицій, методику проведення екскурсій, лекцій; досягнення науки і передовий досвід з охорони та збереження пам'яток культурної спадщини, методики проведення археологічних досліджень.

На посаду провідного наукового співробітника призначається особа, яка має науковий ступень за спеціальностями «археологія» та «історія» або вчене звання. Обов'язкова наявність не менше 10 наукових праць у фахових виданнях, досвід польових археологічних досліджень не менше 5 років.

Науковий співробітник здійснює самостійну наукову роботу з окремих проблем, тем, завдань за напрямами науково-дослідної роботи Заповідника. Він є відповідальним виконавцем окремих складних дослідних завдань; обґрунтовує напрями нових досліджень і розробок, методи і способи їх виконання, вносить пропозиції до планів і програм наукової роботи Відділу.

Науковий співробітник зобов'язаний: - здійснювати археологічний нагляд та науково-рятівні археологічні дослідження під час проведення земляних та

ремонтно-реставраційних робіт на території Заповідника за наказом начальника Відділу; проводити стаціонарні археологічні дослідження на території Заповідника під керівництвом начальника Відділу; брати участь у підготовці наукових звітів за результатами археологічних досліджень поточного року; у процесі досліджень складати наукові звіти, готувати наукові праці, публікації за темою досліджень; брати участь у роботі наукових семінарів і конференцій, що проводяться у Заповіднику та за його межами; брати участь у науково-освітній роботі, в разі потреби проводити екскурсії і читати лекції; разом із представниками інших структурних підрозділів Заповідника брати участь у науково-експозиційній роботі (розробці концепцій, укладанні тематико-експозиційних планів); надавати наукові консультації з питань, пов'язаних з тематикою досліджень; готувати самостійні науково-популярні повідомлення для інформаційних ресурсів Заповідника та брати участь в підготовці колективних монографічних досліджень за наказом начальника Відділу.

Науковий співробітник має право: взаємодіяти з працівниками структурних підрозділів Заповідника в межах своєї компетенції; брати участь у наукових нарадах та інших заходах, що проводяться у Заповіднику, з питань, які належать до компетенції Відділу; вносити на розгляд керівника Відділу пропозиції щодо поліпшення діяльності Відділу; отримувати від керівника Відділу матеріали і документи, необхідні для виконання своїх безпосередніх посадових обов'язків; здійснювати охоронні та наукові археологічні дослідження культурного шару Заповідника та його буферної зони на підставі дозвільних документів; підвищувати свою кваліфікацію шляхом стажування, навчання на спеціальних курсах, семінарах, у школах, тощо; працювати в архівах та бібліотеках з історичними документами і науковою літературою; на належні умови праці, необхідні для виконання своїх посадових обов'язків.

напрями діяльності Заповідника, історію його основних пам'яток, загальну тематику експозицій, методику проведення екскурсій, лекцій; досягнення науки і передовий досвід з охорони та збереження пам'яток культурної спадщини, методики проведення археологічних досліджень.

На посаду наукового співробітника призначається особа, яка має повну вищу освіту за спеціальностями «археологія» та «історія» (спеціаліст, магістр), наукові праці та досвід польових археологічних досліджень не менше 3 років.

Відділ археології є одним із ключових наукових ресурсів, на яких базується експозиційна діяльність Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». Саме археологічні матеріали становлять основу для реконструкції історичного розвитку монастирського комплексу, його духовної та матеріальної культури.

Основні напрями внеску відділу в розвиток музею:

1. Науково-дослідна робота, проводяться археологічні розкопки які забезпечують появу нових предметів, матеріалів та уточнюють топографію обстеження Лаври та прилеглих ділянок.

2. Формування музейних фондів, що поповнюються результатами польових досліджень, а також матеріалами, виявленими під час реставраційно-будівельних робіт.

3. Наукове супроводження реставраційних проєктів, яке дозволяє зберегти автентичні археологічні залишки-рештки предметів та інтегрувати їх у сучасний музейний простір.

4. Підготовка музейних виставкових експозицій, де археологічні знахідки виступають джерелами реконструкції давньої історії Києва та Лаври: у музейні колекції надходять нові археологічні знахідки; створюються нові експозиції на основі матеріалів з досліджень; відбувається наукове супроводження реставраційних робіт, що дозволяє інтегрувати археологічні відкриття у музейний простір. Таким чином, відділ археології є ключовим чинником наукового та експозиційного розвитку музею Лаври, а його діяльність є необхідною умовою для розвитку музейної інфраструктури, оновлення експозицій та формування сучасної науково-популярної платформи Заповідника.

Основні напрями археологічних досліджень у заповіднику: дослідження печерних комплексів (Ближні та Дальні печери); вивчення давньоруських некрополів; розкриття давніх оборонних споруд, храмів, господарських

будівель; археологія монастирського середовища та матеріальна культура ченців; інтердисциплінарні підходи: археологія, антропологія, археоботаніка.

Окрім традиційних археологічних завдань, Відділ виконує широкий спектр додаткових функцій, які значно розширюють його науковий потенціал і підсилюють міжгалузеву співпрацю. До таких функцій належать: консультації для інших підрозділів Заповідника з історико-археологічних питань, співпраця з університетами, прийом студентів на практику та участь у спільних дослідницьких проєктах.

Комплексність цих функцій дозволяє бути не лише науковою лабораторією, а й активним комунікатором між археологічною спадщиною, наукою та громадськістю.

Виставкова діяльність Відділу. Участь у виставкових проєктах: досвід практики на виставці в церкві Спаса на Берестові “Археологічне дослідження території церкви Спаса на Берестові 2018–2019 рр. – 3000 років історії”. У рамках практики особливо показовим є долучення до підготовки та відкриття виставки “Археологічне дослідження території церкви Спаса на Берестові 2018–2019 рр. – 3000 років історії”

У процесі підготовки були освоєні та виконані такі види робіт, основні аспекти: аналіз археологічних матеріалів, що увійшли до експозиції; опрацювання фондової документації, інвентарних карток та експлікацій; участь у відборі предметів для виставки; участь у підготовці експозиційних матеріалів; оформлення музейних предметів та супровідної документації; допомога в розробленні логіки експозиційного простору; оформлення предметів і підготовка супровідних та текстових матеріалів; участь у відкритті виставки та роботі з відвідувачами; ознайомлення з процесом проєктування виставки від концепції до реалізації; робота з археологічними матеріалами, пов’язаними з територією храму Спаса на Берестові (Рис. 2)..

Ця виставка стала знаковою для популяризації археологічних досліджень у Києві та підкреслили роль відділу у формуванні сучасного музейного нарративу.

Виставка демонструє багатовікову історію і церкви Спаса на Берестові й представляє археологічні матеріали, що засвідчують безперервність сакрального життя цієї території. Участь у її підготовці дозволила на практиці побачити, як археологічні знахідки трансформуються в музейний наратив і стають елементами сучасної культурної комунікації.

3.2. Перспективні плани відділу: створення лапідарію під відкритим небом.

Плани на майбутнє: лапідарій під відкритим небом. Одним із перспективних напрямів роботи є підготовка проєкту Лапідарію – постійної експозиції шиферних плит чи кам'яних (артефактів) під відкритим небом. Основні завдання: систематизація колекції архітектурних і надгробних каменів; археометричні дослідження та реставрація експонатів; створення простору, доступного для відвідувачів та дослідників; формування нової музейної локації на території Заповідника.

Відкриття лапідарію розширить можливості музейної комунікації та підкреслить значущість археологічних матеріалів Лаври. Інші здобутки відділу: освітні (лекції студенти-практиканти) та соціальні проєкти (в даний момент часу пов'язані з військовими діями екскурсії для дітей та військових реабілітація душі). Важливою складовою діяльності є соціальна та просвітницька робота.

Відділ проводить: спеціальні екскурсії для дітей, постраждалих від війни; екскурсійні програми для військовослужбовців; тематичні заняття з археології та історії. Такі заходи не лише підтримують суспільство в умовах війни, а й сприяють подоланню травматичного синдрому через культурну та освітню інтеграцію.

Лабораторія є ключовою технічною ланкою відділу. Вона забезпечує камеральну обробку матеріалів

Висновки до розділу 2

У другому розділі дослідження проаналізовано діяльність науково-дослідного відділу археології Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» як ключового структурного підрозділу, що забезпечує системне вивчення, збереження та інтерпретацію археологічної спадщини заповідника.

Встановлено, що створення та розвиток відділу археології було зумовлене винятковою концентрацією археологічних пам'яток на території Лаври та необхідністю їх фахового наукового супроводу в умовах активних реставраційно-будівельних процесів. Еволюція археологічних досліджень від епізодичних робіт до постійної інституційної структури дозволила сформувати сталу наукову традицію, забезпечити безперервність досліджень і накопичення археологічних колекцій.

Проаналізовано нормативно-правові засади, структуру та кадровий склад відділу, що відповідають повному циклу археологічних робіт — від польових досліджень до камеральної обробки матеріалів і введення їх у науковий та музейний обіг. З'ясовано, що чітке регламентування функцій і повноважень працівників створює умови для ефективного виконання науково-дослідних, експозиційних, освітніх і консультативних завдань.

Визначено основні напрями археологічних досліджень у заповіднику, які охоплюють вивчення печерних комплексів, середньовічних некрополів, сакральної та оборонної архітектури, матеріальної культури чернечого середовища, а також використання міждисциплінарних методів. Комплексний характер цих досліджень дозволяє здійснювати наукову реконструкцію історичного розвитку Києво-Печерської лаври від XI ст. до новітнього часу.

Доведено, що відділ археології відіграє провідну роль у формуванні музейних фондів і експозиційної політики Заповідника. Археологічні матеріали, отримані в результаті досліджень і науково-рятивних робіт, становлять основу для створення нових експозицій, наукового супроводу реставраційних проєктів та оновлення музейного репрезентативу. Практичний досвід участі у виставкових проєктах, зокрема експозиції, присвяченій дослідженню церкви

Спаса на Берестові, засвідчив високий потенціал археології як інструменту музейної комунікації та популяризації наукових результатів.

З'ясовано, що діяльність відділу виходить за межі суто наукових завдань і включає активну освітню, соціальну та комунікативну роботу. Проведення лекцій, семінарів, студентських практик, а також реалізація соціальних ініціатив для дітей і військовослужбовців посилює роль Заповідника як простору культурної взаємодії та суспільної підтримки.

Перспективним напрямом розвитку визначено створення лапідарію під відкритим небом, який може стати новою експозиційною та туристичною локацією, а також ефективним засобом просторової музейної інтерпретації археологічних матеріалів. Функціонування лабораторії відділу забезпечує належний рівень збереження, наукового опрацювання та підготовки матеріалів до публікації та експонування.

Таким чином, у розділі 2 встановлено, що науково-дослідний відділ археології є ключовим інституційним елементом у системі наукової, музейної та комунікаційної діяльності Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». Його робота створює практичну основу для реалізації маркетингового потенціалу археологічної спадщини, що стане предметом подальшого аналізу в наступному розділі дослідження.

РОЗДІЛ 3

МАРКЕТИНГОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВІДДІЛУ АРХЕОЛОГІЇ НЗКПЛ

3.1. Інвестиційний потенціал археологічної експедиції

Археологічні експедиції, що проводяться на території та навколо Національного заповідника «Києво-Печерська лавра», є потужним ресурсом для історичної науки, археологічні відкриття формують унікальний, інформативний та культурний продукт, який підвищує привабливість до заповідника. У зв'язку з цим археологічні експедиції Заповідника слід розглядати не лише як наукову діяльність, а й як перспективний напрям залучення фінансових ресурсів та інвестиційної підтримки.

Важливим складником інвестиційного потенціалу археологічних експедицій Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» є *грантова та благодійна підтримка*, зокрема в межах програм розвитку музейної та науково-дослідної інфраструктури. Оскільки заповідник є бюджетною установою, що фінансується з державного бюджету відповідно до затвердженого кошторису, на практиці виникають ситуації, коли потреба в матеріально-технічному забезпеченні експедицій перевищує наявні фінансові можливості. У таких умовах гранти та благодійні внески відіграють суттєву роль у забезпеченні археологічних досліджень необхідними матеріалами, обладнанням та спеціальним одягом для співробітників. Значну підтримку в цьому напрямі надають міжнародні благодійні організації, зокрема «Центр допомоги мистецтву України» (Ukraine Art Aid Center), діяльність яких спрямована на збереження та розвиток культурної спадщини України. Залучення грантових коштів і благодійної допомоги сприяє безперервності археологічних робіт, належному збереженню археологічних знахідок та підвищенню якості наукових досліджень, що, своєю чергою, позитивно впливає на імідж Заповідника та розширює можливості для подальшої міжнародної співпраці.

Доречним буде розповісти про оцифрування печер. Така команда як Skeiron (Львівське бюро) займається діджиталізацією української спадщини, що за останні 3 роки знаходиться під загрозою знищення. Завдяки цьому проєкту у нас будуть збережені унікальні підземні печерні комплекси, це пам'ятка не лише археології, а також архітектури, культури та історії. У листопаді 2023 року оцифрували та зробили 3D-модель тисячолітніх печер Лаври, які були центром духовного життя. Печери знаходяться на глибині від 5 до 15 метрів, їхня загальна довжина становить майже 900 метрів. Печери в яких поховано Антонія засновника монастиря, тут же знаходяться мощі 125 святих, у тому числі, згадаємо про найбільш відомих Нестора Літописця, іконописця Аліпія, лікаря Агапіта, Іллі Муромця. Печери вважаються настільки цінними, тому що з них почалося монастирське життя, на цих пагорбах знаходиться колиска чернецтва нашої батьківщини. Спочатку печери Лаври були прихистком для ченців, а пізніше це стало місцем поховань. Підземний об'єкт культурної спадщини, на який раніше не можна було подивитися ззовні, тепер має зафіксовану форму у цифровому вимірі. Сканування архітектурних пам'яток дозволяє назавжди зберегти їх детальну цифрову модель, до якої можна звернутись у разі руйнувань чи пошкоджень, аби відновити об'єкт спадщини максимально наближено до початкового стану. Важко переоцінити важливість цих даних для України, у разі пошкодження, вони стануть основою для відновлення. Такий підхід свого часу допоміг розпочати реконструкцію Собору Паризької Богоматері, який зазнав значних руйнувань після пожежі у 2019 році: архітектори змогли створити детальні креслення для відновлення будівлі саме завдяки результатам 3D-сканування, яке зробили за чотири роки до цього.

Печери Києво-Печерської Лаври стали 80-м об'єктом команди Skeiron в рамках проєкту SaveUkrainianHeritage. Його запустили у березні 2022 року, щоб зберегти у цифровому вигляді унікальні споруди України, які знаходяться під загрозою знищення через російську збройну агресію. Skeiron працює в Україні з 2016 року і за цей час вони оцифрували понад 250 історичних будівель України та більш як 350 експонатів музейних колекцій

Програма Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» для військових: «Духовне відновлення культурою» за фінансової підтримки благодійного фонду «Українська лавра». «Незламним теж потрібна підтримка!». Програма в якій залучені відділи археології, фонди, відділ музейно-освітньої роботи, екскурсбюро.

Програма складалася з декількох етапів. Перший компонент: 10-ти денна програма для військових капеланів. Військові проживали в одному із корпусів Лаври, крім того в реабілітаційну програму входила екскурсія яка висвітлювала історію лаври та теперішні цікаві археологічні здобутки. Начальник археологічного відділу к.і.н. С. П. Тараненко розробив цікавий маршрут. Він починається з Митрополичого саду, з відвідуванням розкопок які проходили на цій території, із ознайомленням з унікальною знахідкою – залишками склоробної майстерні XI-XII ст. та траси кам'яного муру XII ст. (Рис. 13.), які вразили військових, і вони виявили свій інтерес до артефактів минулого, зауваживши: «Тепер ми розуміємо, за що ми воюємо». Разом з цікавою подорожжю по лаврі, військові також відвідали музеї, такі як: «Музей книги та друкарства України», «Музей національного декоративного мистецтва України», «Скарбниця Національного музею історії України». В Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв брали участь у майстер-класі з іконопису. Перебуваючи на території Верхньої та Нижньої лаври, та у печерах, військові мали нагоду відчутти імпульс землі – це серце наше, різноманітна історія нашої нації, тим паче коли іде богослужіння. Спілкування військових з ченцями та священнослужителями Лаври надавали бадьорості, також сила в об'єднанні, хлопці відчували що вони і ми, які не були на війні - єдині.

Другий компонент: «День у Лаврі для військового». Групи військових кількістю до 20 осіб у супроводі лектора-екскурсовода протягом дня переймаються атмосферою та життям Києво-Печерської лаври: оглядають територію, прослуховують тематичні лекції-екскурсії, долучаються до активностей Заповідника, відвідують святині всесвітнього значення тощо. «День

у Лаврі для військового» передбачав занурення учасників у культурно-історичний простір нашої національної святині через спілкування, подорожі, екскурсії, а також молитву із духовними наставниками [36]. У рамках реалізації програми в церкві Живоносне Джерело на території Нижньої лаври Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» відкрився військовий храм. Перша служба відбулася за участі військових капеланів та військовослужбовців Сухопутних військ Збройних сил України, Медичних сил Збройних сил України та військових, які проходять лікування й відновлення після поранення, а також курсантів – майбутніх воїнів. Оскільки військовослужбовці, котрі щоденно ризикують своїм життям заради захисту України, потребують не лише фізичної, але й духовної підтримки, на звернення служби військового капеланства Сухопутних військ ЗСУ в Заповіднику ухвалили рішення про надання одного з храмів Києво-Печерської лаври під потреби військовослужбовців. Зауважимо, що цей храм не є історичною спорудою. Колись там розміщувалася водонапірна вежа, яку перебудували в середині 2000-х років. Церква розташована на території Нижньої лаври, яка наразі відкрита лише для потреб військових. Після служби воїни відвідали Національний музей декоративного мистецтва України, де ознайомилися з унікальною українською вибіркою – методом декорування тканин. Ця техніка, що має багатовікову історію, відображає дух народу та його культурні традиції. Захисники України взяли участь у майстер-класі, під час якого вони власноруч створювали орнаменти за допомогою дерев'яних фігурних штампів. Програма «Духовне відновлення культурою» триває і триватиме задля духовного та культурного наповнення наших ветеранів, що зрештою допоможе їм на шляху реабілітації. «Наша Батьківщина перебуваючи у великій небезпеці через широкомасштабне вторгнення РФ, як ніколи потребує консолідації всього суспільства у боротьбі з ворогом. У такий складний момент неоціненною є духовна підтримка Збройних сил України», – зазначили військові капелани у своєму зверненні до Заповідника.

В рамках програми «Духовне відновлення культурою» стають актуальними усі заходи Заповідника: виставки, лекції, концерти, творчі зустрічі з волонтерами, знайомство з творчими особистостями, працівниками бібліотеки (Національна історична бібліотека України), викладачами і студентами Академії (НАКККіМ), доглядачами саду, реставраторами, археологами, мистецтвознавцями, співробітниками фондів. Лавра має на меті відновлювати ментальне здоров'я відвідувачів-воїнів.

По завершенню Програми проводиться анкетування, щоб отримати зворотний зв'язок. Це дає нам можливість зрозуміти потреби учасників, їхні запити, сподівання, а також можливі недоліки самої програми для подальшої роботи над її вдосконаленням. Реалізація програми «Духовне відновлення культурою» є нашим моральним обов'язком нащадків перед пам'яттю про заслуги славетних предків, що забезпечує безперервний зв'язок поколінь, формує історичну пам'ять нації, допомагає пізнавати історію, виховувати молодь на прикладах історичної величі минулого та сьогодення, що є неоціненним внеском у процес активної реабілітації морально-психологічного здоров'я мільйонів наших співгромадян, виснажених війною. Відновлення культурою, може бути поступово впроваджуваним заходом на базах історико-культурних заповідників України [22, с. 5 - 8].

Відділ археології який складається з 5 працівників, робить неоціненну роботу: вони і менеджери і екскурсіводи і лектори і вчителі, звісно археологи та фінансисти проєктів. Кропітка робота у співпраці з іншими відділами Заповідника, надихнула зробити у корпусі № 19 де розташувалися археологи. Розділивши музейний простір на декілька секцій, не тільки зробили експозицію з вітринами та створили бібліотеку (Рис. 5.), а й ще багато цікавого. Археологічні знахідки не завжди в повному обсязі потрапляють до фондової колекції, ті що не можна використати у експозиції залишаються у відділі, (вугілля, деревина, фрагменти кераміки, метали тощо). Враховуючи норми зберігання таких предметів, виходячи з потреби вирішення проблеми, на мою думку прийшло вдале рішення, яке вплинуло на розвиток відділу, створити науково-практичну

лабораторію для дослідження, навчання та просвітницьких робіт. У 2022 році було укладене Положення про лабораторію. «У першу чергу на лабораторію було покладено виконання прикладних задач польових і теоретичних археологічних досліджень та забезпечення опрацювання і зберігання окремих категорій археологічних матеріалів. Але серед завдань діяльності підрозділу фігурує також формування навчально-методичної бази для забезпечення проведення археологічних науково-практичних семінарів, лекцій, майстер-класів, екскурсій історико-археологічного спрямування для школярів, здобувачів вищої освіти та інших зацікавлених категорій. Крім цього, важлива роль відводиться необхідності просвітницької діяльності серед широких верств населення, популяризації археологічних досліджень та історико-культурних пам'яток на території Заповідника. Достатній простір отриманого нового приміщення дав можливість розмістити там новостворену Лабораторію, здійснивши зонування з урахуванням відповідних завдань. Так, окрім організації умовного фондосховища, були створені освітньо-експозиційні зони: аудиторія з функцією конференц-залу (Рис.4.) для проведення різноманітних заходів; бібліотека, яка постійно поповнюється; тимчасові виставки різнопланових археологічних матеріалів. Частина площі була відведена під інтерактивні зони історичних реконструкцій давньоруської та середньовічної доби: «скрипторій», «лабораторія алхіміка», монетне карбування тощо (авторські розробки та реалізація Д. Чубія «Артіль ДЕЛО»)» [23, с. 41-43]

3.2. Вид простору

Продовжуючи розповідь про досягнення відділу хочеться ще наголосити на старанні та ідейності відділу. Від початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 році Заповідник став працювати у напрямі духовного-просвітницької діяльності - проводити роботу з військовими по реабілітації психологічного стану, через культурне збагачення, як то лекції-екскурсії, відвідання храмів та церков в Лаврі, відвідання виставок в музеях, відвідання

археологічних розкопів тощо. Наступний крок – це наші постраждалі внаслідок воєнних дій діти. Водночас діяльність Заповідника не обмежується виключно духовно-просвітницькими ініціативами. Важливим напрямом його роботи залишається науково-дослідна та пам'яткоохоронна діяльність, зокрема проведення археологічних досліджень і нагляду під час реставраційно-консерваційних робіт на об'єктах культурної спадщини.

Водночас діяльність Заповідника не обмежується виключно духовно-просвітницькими ініціативами. Важливим напрямом його роботи залишається науково-дослідна та пам'яткоохоронна діяльність, зокрема проведення археологічних досліджень і нагляду під час реставраційно-консерваційних робіт на об'єктах культурної спадщини.

Під час проведення реставраційно-консерваційних робіт на пам'ятці архітектури національного значення «Церква Спаса на Берестові» здійснювався археологічний нагляд за всіма земляними роботами на її території на площі понад 700 м². Дослідження проводили науково-дослідний сектор археології Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (керівник канд. іст. наук Тараненко С. П.) та архітектурно-археологічна експедиція Інституту археології НАН України (керівник канд. іст. наук Івакін В. Г.).

Зафіксовані культурні шари ранньозалізного віку, давньоруського періоду, литовської доби, доби модерну та новітнього часу. Серед досліджених об'єктів варто виділити споруду чорноліської культури IX ст. до н.е., некрополь XV–XIX ст., піч XV–XVI ст., споруду XVII ст. та фортифікаційний вал XVII–XVIII ст. Речовий матеріал представлений артефактами з кераміки, кольорового та чорного металу, кістки, скла і складає понад 3000 одиниць.

Отримані матеріали істотно доповнили археологічні дослідження церкви Спаса на Берестові та прилеглої території минулих років: Покришкіна П. П. (1914 р.), Самойловського І. М. (1947 р.), Харламова В. О. (1989–1990 рр.), Балакіна С. А. (2002 р.), Івакіна Г. Ю. (2003 р.).

Існує припущення, що церква Спаса на Берестові була зведена на території літописного Берестова – замиської резиденції великих князів київських. Перші

комплексні архітектурно-археологічні дослідження храму відбулися під час капітального ремонту-реставрації церкви у 1911–1914 рр. під керівництвом академіка архітектури П.П. Покришкіна. Саме тоді було отримано основний обсяг інформації щодо плану і архітектурних особливостей давньоруського ядра пам'ятки. Однак матеріали цих досліджень до нашого часу дійшли, на жаль, у надзвичайно фрагментованому вигляді. У 1947 р. І.М. Самойловський провів пошукові роботи з метою віднайдення поховання київського князя Юрія Долгорукого. У 1989–1990 рр. на території церкви Спаса на Берестові Архітектурно-археологічною експедицією Інституту археології НАН України (керівник В.О. Харламов) здійснювалися польові дослідження, під час яких виявлено два шиферні саркофаги зовні церкви і повторно вивчено ще один, відомий раніше (П.П. Покришкін, 1914 р.). У результаті археологічних розкопок 2003 р. (керівник Г.Ю. Івакін) досліджено значну частину внутрішнього простору церкви Спаса на Берестові, уточнено загальну стратиграфічну ситуацію пам'ятки і характер ремонтно-реставраційних робіт початку ХХ ст. Основну увагу сконцентровано на обстеженні ділянок первинних стрічкових фундаментів давньоруського нартексу церкви та більш пізніх доповнень до них, внесених у вихідний проект споруди вже у процесі її будівництва. (Рис. 3.)

У 2018–2019 рр. проводилися археологічні дослідження науково-дослідним сектором археології НКПІКЗ (керівник С. П. Тараненко) та архітектурно-археологічною експедицією ІА НАН України (керівник В. Г. Івакін). На обстеженій території (понад 600 м²) зафіксовані культурні шари та об'єкти ранньозалізного віку (ІХ ст. до н.е.), давньоруського, литовського, ранньомодерного, нового та новітнього часів.

Кожен з періодів репрезентований відповідними археологічними комплексами та артефактами. Для ранньозалізного віку – це бронзові декоративна підвіска та накладка, а також колекція кераміки, де, виокремлюються два частково відтворені горщики чорноліської культури ІХ ст. до н.е. Давньоруський період представлений, здебільшого, керамічними та будівельними матеріалами, серед яких чільне місце посідають останні (часів

спорудження храму XII ст.). Серед речей – книжкові застібки, фрагменти скляних браслетів, шиферні пряслиця, плomba дорогичинського типу, деталь замка, тощо. З литовської доби походять ажурна сережка з привісками та книжкова накладка-застібка. З ранньомодерного часу – нумізматична колекція, фрагменти зброї, предмети особистого благочестя (натільні хрести), прикраси, фрагменти люльок. Зафіксовані предмети XIX–XX ст. пов’язані, в основному, з військовою проблематикою та ілюструють непростий перебіг історичних подій, що відбувалися у Києві та нашої держави у цілому (Рис. 6).

Мета експозиції – за допомогою археологічних артефактів продемонструвати відвідувачам різного вікового та культурно-освітнього рівня основні історичні етапи розвитку населення досліджуваної території від раннього залізного віку до новітнього часу.

Завдання: на основі оригінальних експонатів показати основні хронологічні періоди заселення досліджуваної території; виокремити початковий етап і підкреслити історичну тяглість використання цієї території для житлово-господарських, культових, фортифікаційних потреб; висвітлити роль Києво-Печерської лаври в історичному розвитку церкви Спаса на Берестові та прилеглої території; створити експозиційні комплекси, які адаптують наукову проблематику виставки до її сприйняття різними категоріями відвідувачів.

Реалізація зазначених мети й завдань зумовила відповідну структуру експозиції, що знайшло відображення у змісті інформаційних стендів.

Інформаційні стенди:

1. Археологічне дослідження території церкви Спаса на Берестові у 2018 – 2019 рр.

Під час проведення реставраційно-консерваційних робіт на пам’ятці архітектури національного значення «Церква Спаса на Берестові» здійснювався археологічний нагляд за всіма земляними роботами на її території на площі понад 700 м². Дослідження проводили науково-дослідний сектор археології Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (керівник

канд. іст. наук Тараненко С. П.) та архітектурно-археологічна експедиція Інституту археології НАН України (керівник канд. іст. наук Івакін В. Г).

Зафіксовані культурні шари раньозалізного віку, давньоруського періоду, литовської доби, доби модерну та новітнього часу. Серед досліджених об'єктів варто виділити споруду чорноліської культури IX ст. до н.е., некрополь XV– XIX ст., піч XV– XVI ст., споруду XVII ст. та фортифікаційний вал XVII– XVIII ст. Речовий матеріал представлений артефактами з кераміки, кольорового та чорного металу, кістки, скла і складає понад 3000 одиниць.

Отримані матеріали істотно доповнили археологічні дослідження церкви Спаса на Берестові та прилеглої території минулих років: Покришкіна П. П. (1914 р.), Самойловського І. М. (1947 р.), Харламова В. О. (1989– 1990 рр.), Балакіна С. А. (2002 р.), Івакіна Г. Ю. (2003 р.).

2. Поселення Чорноліської культури Печерське-1

Під час розкопок на території церкви Спаса на Берестові було відкрите поселення пізнього етапу чорноліської культури (IX ст. до н.е.), яке отримало назву Печерське-1. Виявлено понад 300 знахідок (Рис. 8), більшість з яких становили фрагменти ліпного керамічного посуду. Переважно це уламки посудин кухонного призначення. Найкраще уявлення про їх вигляд дає цілий горщик, знайдений у заповненні заглибленої споруди. Посудина має стрункі пропорції, вінця орнаментовані проколами, а плічка прикрашені одинарним валиком із групами пальцевих вдавлень. Поруч неї знайдено фрагменти тарної посудини – корчаги, тулуб якої декорований геометричним орнаментом з прокреслених ліній та відтисків штампу. Рідкісними для комплексів чорноліського часу є знахідки мініатюрних посудин, два фрагменти яких походять з пам'ятки. Загалом, у колекції кераміки поселення Печерське-1 наявні всі її категорії – кухонний, столовий і тарний посуд, що є ознакою поселенських комплексів.

Унікальною є знахідка вісімкоподібної бляшки, першої у чорноліських комплексах Київщини (Рис. 9). Простота у виготовленні – подібні прикраси штампували з листової бронзи, сприяла їх поширенню не тільки в лісостепу, але

й у степу від Дніпра до Волги. Численні знахідки вісімкоподібних бляшок на чорноліських пам'ятках є ознакою їх місцевого виробництва, одним з центрів якого була саме Середня Наддніпрянина. Сліди від ниток свідчать, що такі прикраси були нашивними. Ними прикрашали головний убір, частини одягу, на що вказує їх розташування у похованнях. Зафіксовано також випадок розміщення бляшки поруч із рештками лука. Вочевидь, вона слугувала застібкою для сагайдака.

Завдяки знахідці вісімкоподібної бляшки, яка у лісостеповій зоні датується в межах IX ст. до н.е., отримано не лише хронологічний маркер для поселення Печерськ-1, але й можливість уточнити період існування чорноліських матеріалів північного ареалу.

3. Пам'ятки ранньозалізної доби Середньої Наддніпрянини

На початку доби раннього заліза у Подніпровському лісостепу поширюються пам'ятки чорноліської культури, залишені осілим землеробським населенням. У цей час відбувається перехід степового населення до кочівництва, агресивний характер якого визначив суттєві зміни в житті лісостепових племен, передусім змусив їх будувати укріплення. На початку IX ст. до н.е. на півдні Середньої Наддніпрянини з'являється низка городищ, які позначають пізній період чорноліської культури. Великі городища – Чорноліське та Суботівське – були племінними центрами та мали складну систему укріплень. Ознакою нелегких часів є також знайдені на них скарби, в яких містилися зразки біметалічної зброї (мечі та кинджали із залізним лезом та бронзовим руків'ям), залізні вироби та бронзові прикраси.

Тиск кочовиків призводить до міграції лісостепового населення в різних напрямках, передусім у північному. Пам'ятки північного ареалу чорноліської культури вивчені дуже слабо, розкопки їх носили спорадичний характер. На Київщині відомо декілька пунктів із окремими знахідками – Бортничі, Таценки, Підгірці, на території Києва вони зафіксовані на горі Юрковиці. Дослідження поселення Печерськ-1 біля церкви Спаса на Берестові є першими повноцінними розкопками пам'ятки північного ареалу, за матеріалами якої можна зробити

попередні висновки щодо її керамічного комплексу. Серед посуду переважають форми місцевого походження, які мають прототипи в лісостепових культурах доби пізньої бронзи.

Певна кількість знахідок з поселення Печерськ-1 належить до VI–IV ст. до н.е. Це фрагменти посудин скіфізованого лісостепового населення та посуд типовий для південної групи мілоградської культури (підгірцівський тип). Цим же часом датована бронзова підвіска у вигляді гілочки із грибоподібними голівками. Такі прикраси поширені лише в межах ареалу підгірцівських старожитностей. Матеріали поселення підтверджують висновок про існування на теренах Київщини в цей період контактної зони між лісостеповими та лісовими племенами, стосунки яких мали мирний характер.

4. Колекція будівельних матеріалів XII ст.

Церква Спаса на Берестові – видатна пам'ятка київського давньоруського зодчества. Будівництво храму відносять до часу князювання в Києві Володимира Мономаха (1113-1125 рр.).

Залишки будівлі XII ст. були відкриті після комплексних архітектурно-археологічних досліджень проведеної професором. П. П. Покришкіним 1909-1914 рр. За типом це був великий шестистовпний хрестово-купольний храм, розміром 20×30 м. Кладка робилася з плінфи (давньорус. плинѠа, плинѠъ, плинть з грец. πλίνθος – «плита») – широкої та пласкої обпеченої плитоподібної цегли. Найчастіше розмірами 35×30×4-4,5 см (Рис. 10). Будматеріал виготовлений з каолінової глини, з незначною кількістю домішок кварциту, глини іншого кольору, вигорілого польового шпату. Має ряд характерних технологічних ознак, притаманних плінфі XII ст.: формування у формі без дна, напливні бортики після протягування правила, затьоки під форму на нижньому постельному боці, мікросліди від протягування правила, закраїни після зняття плінфи з нерозбірної форми, тощо. Плінфа світлого кольору, частіше жовта, персикова, біла і бежева. Виділяється великоформатна, малоформатна та лекальна плінфа. Для влаштування орнаментальних поясів карниза і зубчиків використовували плінфу-праску - вузьку, з клиноподібним торцем. Зустрічається

лекальна плінфа з напівкруглим кінцем, яка слугувала для викладки тонких напівколонок на пучкових пілястрах. Розчин вапняно-цем'янковий – густа і міцна речовина рожевого чи бежевого кольору з видимими включеннями цем'янки теракотового кольору(до 0,7 мм) чи дрібного піску. Кладка велася у техніці *opus mixtum* - способом западаючих рядів, завдяки чому зберігался традиційна смугастість фасадів. Фасади будівлі були прикрашені великою кількістю орнаментів з утоплених в кладку цеглин – хрестами, трикутниками; на рівні другого ярусу проходив широкий меандровий фриз.

Інтер'єр був розписаний типовим для того часу фресковим живописом. Сюжети писалися пігментами органічного походження, найчастіше червоного, жовтого, блакитного, зеленого, білого та чорного кольорів.

5. Русько-литовська доба

Час зведення видатної пам'ятки давньоруської архітектури церкви Спаса на Берестові не засвідчений у літописних відомостях, історики датують її другою половиною XI ст. – першою половиною XII ст. Спочатку, вірогідно, дерев'яний храм на території палацового комплексу, міг існувати за великого князя Володимира Святославовича, принаймні, з часу прийняття їм християнства. За Ярослава Мудрого церкву присвятили св. апостолам Петру і Павлу. Трансформація храмової парафії в монастирську зі зміною титульного патроніму («Спаський» замість «св. Апостолів») сталася не пізніше 1072 р. Але 1096 р. монастир був спалений половцями, після чого, ймовірно, постав вже великий мурований хрестово-купольний шестистовпний тринавний храм із нартексом та трьома апсидами. Інтер'єри були прикрашені фресковими розписами, до трьох фасадів прилягали притвори – паперті. Можливо, це відбулося у період правління Володимира Мономаха (1113–1125 рр.).

Поруч із церквою виник і некрополь, що поступово збільшувався і проіснував до XIX ст. Вже у XII ст. всередині або біля храму були поховані діти та онук Володимира Мономаха: дочка Євфимія (1139 р.), син, на той час Великий князь Київський, Юрій Долгорукий (1157 р.), Великий князь Київський Гліб Юрійович (1171 р.).

Матеріали давньоруського періоду представлені численними будматеріалами, уламками керамічного посуду і речовими знахідками, які репрезентують різні аспекти церковного і світського життя тогочасного населення. Це застібки від церковних книжок, енкалпіон (складений із двох половинок нагрудний хрест, в якому зберігалися реліквії), митна пломба із князівським знаком, прикраси (фрагменти скляних браслетів, гудзик-бубонець, перстень), побутові речі (деталь замка від скрині, шиферні прясельця тощо).

Внаслідок землетрусу 1230 р., Батиевої навали 1240 р., нашістья військ ханів Едігея у 1416 р. та Менглі-Герая у 1482 р. (свідченням останнього є монета Кримського ханства та бронебійне вістря стріли), від давньоруського храму вціліла лише його західна частина – двоюрусний нартекс. Ремонтно-відновлювальні роботи виконувалися, ймовірно, у XIV–XV ст. за правління київських князів Володимира Ольгердовича, Олелька Володимировича та Симеона Олельковича. Знахідки литовської доби рідкісні, але показові – це ажурна сережка з привісками та книжкова накладка-застібка. Аналогічні походять із Вільнюського замку.

У XVI ст. посад з церквою Спаса був маєтністю київських архієреїв. У 1592 р. храм згадується як власність митрополита Михаїла Рогози. Після прийняття ним унії 1596 р. споруда перейшла до уніатських священників, перебуваючи водночас під врядуванням митрополичого намісника.

7. Поховальні конструкції некрополю церкви Спаса на Берестові

Поховальний обряд XVI–XVIII ст. є кінцевим результатом комплексу дій, пов'язаних із завершенням земного життя людини і проходами її в інший світ, що фіксується археологічно в залишках могильних і надмогильних споруд, положенні та вбранні небіжчика, супровідному інвентарі тощо.

Некрополь церкви Спаса на Берестові належить до числа найдавніших парафіяльних цвинтарів Києва. Тривале активне використання кладовища на обмеженій території зумовило розташування могил у декілька ярусів. Під час археологічних досліджень 2018–2019 рр. зафіксовано 431 поховання різного

ступеню збереженості. Серед них особливе місце посідають комплекси з різноманітними поховальними конструкціями.

Поховання з огорожуванням, коли небіжчик повністю або частково був огорожений цеглою, плоскими кварцитовими чи пірофілітовими плитами або цеглою і плитами. Таке облаштування могил не набуло поширення в Києві і в інших регіонах Східної Європи. Ймовірно, вони імітували цегляні гробниці або саркофаги, були свого роду псевдо-гробницями, спорудами-оберегами.

Незалежно від розміщення небіжчика в склепі або простій ямі, часто його вміщували в труну. Дерев'яна домовина («деревище», «дубовище») як символ завершення земного життя ставала новою домівкою. Серед основних порід дерев, із яких виготовляли труни, перевагу надавали сосні.

Звичай влаштовувати у похованні кам'яний підголівник на території Київської Русі відомий з XI ст., існував він до XVII – середини XVIII ст. Дослідники пов'язують підголівники з чернечим обрядом поховання, але їх наявність у дитячих похованнях унеможливорює трактувати цю деталь як атрибут ієрейського або чернечого стану. Вірогідно такі підголівники підкреслювали аскетичний образ життя в цілому.

8. Новий час

У 1631 р. напівзруйновану церкву Спаса на Берестові відновив архімандрит Києво-Печерської Лаври Петро Могила. У 1640-х рр., ймовірно, під керівництвом італійського архітектора Октавіано Манчіні, до вцілілого давньоруського ядра із заходу прибудовано двоярусну дзвіницю (розібрана в сер. XVIII ст.), а зі сходу три муровані вівтарні апсиди, у формах яких відчувається вплив західноєвропейської архітектури. У 1643 р. інтер'єр розписали грецькі майстри. Храм став трибанним і функціонував як парафіяльний. Відповідно зросла і кількість поховань біля нього, сягнувши найбільшої кількості у XVIII ст., коли у результаті перебудов центральне ядро культової споруди формується у вигляді хрещатої п'ятиглавої церкви з рисами характерними для українського бароко. У 1813 р. вона доповнюється прибудованою до західного фасаду класичною трьохярусною дзвіницею за проектом архітектора А. Меленського.

З прилеглого до церкви некрополю, де під час досліджень 2018–2019 рр. зафіксовано понад 400 поховань, походять і відповідні речові знахідки. Передусім це предмети особистого благочестя (натільні хрести), деталі одягу та взуття (фрагменти тканини, шкіри, гудзики), скляні посудини, деревина та цвяхи від домовин.

У XVII ст. навколо храму, з північного та східного боків, існувала дерев'яна житлово-господарська забудова, залишки якої неодноразово траплялися під час археологічних досліджень. По собі мешканці Печерського містечка полишили численні фрагменти керамічного посуду – горщиків, мисок, тарелів, часто вкритих зеленою, жовтою або коричневою поливою, з орнаментациєю чи без. Багато уламків керамічних пічних кахель, оздоблених рослинним та геометричним орнаментом. Значна нумізматична колекція – близько 100 монет, яка разом із великою кількістю розбитих керамічних кубків може підтверджувати існування корчми (вірогідно, її рештки були зафіксовані дослідженнями 1989 р.).

З 1679 р. силами козаків гетьмана Івана Самойловича почалися роботи по зведенню земляних валів навколо Лаври, які охопили посад Печерського містечка разом із церквою Спаса на Берестові. Тому не дивними виглядають знахідки тогочасного військового начиння (наконечники піхов шабель, свинцеві кулі), уламків люльок для паління. Крім того, у 1706 р. у процесі будівництва за наказом Петра I Печерської фортеці навколо церкви влаштовано земляний Спаський напівбастіон, верхівка якого сягала рівня її карнизу. Вали насипали на місці попередніх, сліди яких зафіксовані у перерізі фортечного валу, що зберігся.

Всі знайдені предмети матеріальної культури допомагають осмислити і зрозуміти хід майже трьохтисячолітнього історичного процесу, що відбувався на цих теренах.

Наступний проект який готує відділ: виставка «Цегла княжої доби з території Києво-Печерської лаври». Виставка буде присвячена одному з небагатьох матеріалів у людській історії, який завдяки своїй міцності, доносить до нас відбитки минулого та може розповісти не тільки про стародавні методи

будівництва найвизначніших архітектурних споруд а й про світосприйняття людей у конкретний історичний період. Цим матеріалом є плінфа. (Рис. 10.)

Вдале розташування Печерської обителі, зростання політичної та релігійної могутності Києва в XI–XII ст. сприяли розвитку лаврської монументальної архітектури. За типовою для монастирів планувально-просторовою структурою на центральній площі у другій половині XI ст. було зведено головний храм, освячений на честь Божої Матері (Велику Печерську церкву – Успенський собор) – першу цегляну будову на території Печерської обителі. Біля нього за кілька років змурували невелику каплицю Іоанна Предтечі. Поруч побудували дерев'яні житлові келії та господарські споруди. Протягом XII ст. архітектурний ансамбль обителі поповнився мурованими трапезницею, головною брамою з Троїцькою церквою над нею, а наприкінці століття її огородили масивним оборонним муром.

Мета виставки, через призму будівельних матеріалів, висвітлити один з найвизначніших періодів історії архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври, а саме час монументального будівництва XI–XII ст. Слід розуміти, що княжу архітектуру неможливо назвати українським винаходом. Наша архітектура споконвічно була дерев'яною. З прийняттям християнства та посиленням міжнародних політичних зносин у столиці Русі - Києві, виникла необхідність у будівництві храмів подібних до Константинопольських. Технологією будівництва та проектування палацо-храмової архітектури володіли лише закордонні зодчі з Греції, Візантії та Балканських країн. Саме вони привезли на територію Давньої Русі у X ст. цей вид будівельного матеріалу, що лежить у вітринах. Це так звана плінфа. Для різних будівельних цілей виготовляли плінфу декількох видів: прямокутна і підквадратна використовувалися для будівництва стін та опорних елементів споруди; лекальні (фігурні) види у формі напівкола, клиновидні, грибовидні та ін. використовувалися з оздоблювальною метою (створення декоративних напівколонок та зубчастих карнизів тощо) За набором певних ознак на зовнішній поверхні та відмінністю у розмірах і товщині будівельних матеріалів можна

прослідкувати історію ремонтів монументальних споруд. Так, колекція будівельних матеріалів Національного заповідника “Києво-Печерська лавра” свідчить, що між XI та XIV ст. Успенський собор, Троїцьку Маркування княжої цегли знаками – цікавий культурний феномен, який зустрічався на монументальних пам’ятках з X до XIII ст. Існування сотень, або й навіть тисяч різновидів відміток є дуже цікавою, але і досі не до кінця вивченою темою, дискусії про які не спиняються і досі. На сьогодні, у пам’ятках Києво-Печерської лаври зафіксовано дві групи позначок: опуклі рельєфні знаки на бічних торцях плінфи та пальцеві позначки на верхній поверхні цеглин. Торцеві знаки є більш поширеною групою, оскільки вони мають більшу доступність для вивчення, порівняно з позначками зверху плінфи (котрі можна вивчати лише поза кладкою). Їх почали виготовляти на плінфі на початку XII ст., коли систему кладки з прихованим рядом почали замінити порядовою кладкою, а будівельні матеріали почали робити товщими. (Рис. 11.)

Мета експозиції – поширення серед відвідувачів різного вікового, культурно-освітнього рівня, співвітчизників та громадян інших держав інформації про будівельні матеріали княжої доби, їх склад, форму та особливі відмітки, які доводять високий фаховий рівень українських майстрів.

Завдання: за допомогою оригінальних експонатів визначити характерні особливості будівельного матеріалу певного періоду та пов’язати його з досягненнями будівництва відомого монастирського комплексу за часів Русі; прослідкувати зміни форм та технологічних особливостей будівельного матеріалу Русі; створити експозиційні комплекси (структурні підрозділи), які адаптують наукову проблематику виставки до її сприйняття різними категоріями відвідувачів.

В основі побудови експозиції покладено візуальний принцип. Місце розташування – Церква Спаса на Берестові – внутрішній простір дзвіниці XIX ст.

Поряд із наземними археологічними дослідженнями важливим об’єктом наукової та пам’яткоохоронної діяльності є *печери* Києво-Печерської лаври. В контексті комплексного вивчення території заповідника доцільно перейти до

розгляду печер Києво-Печерської лаври як особливого об'єкта археологічних і пам'яткоохоронних досліджень та знахідок. Прослідковується одна система у зв'язку з політичною ситуацією і з відсутністю доступу до печер. В радянський час була можливість оприлюднити матеріали і зараз також є така можливість. Відділ вивчення печер було розформовано в 2010 і відновлення тільки у цьому році. Вдосконалення цієї системи залежить від політики Міністерства культури.

Нові нумізматичні знахідки з комплексу Ближніх печер Києво-Печерської Лаври.

До останнього часу у фондах Національного заповідника «Києво-Печерська Лавра» зберігалось 163 монети, знайдені під час охоронних археологічних досліджень 1978-1979 рр. у комплексі Ближніх печер Лаври. Вони являють собою монетний скарб з локули № 37 (68 екземплярів) та поодинокі знахідки (95 монет). Всі монети (крім двох XVI ст) - датуються XVII ст., найпізніша -1687 р., з чого дослідники зробили висновок про вкладення (підношення небіжчику) не пізніше 90-х років XVII ст. Загалом даний комплекс було досить добре атрибутовано (хоч не без зауважень) свого часу Є. Кабанцем та В. Сиротою [10]. Що, на наш погляд, є дуже показовим – повна відсутність монет московського царства, хоча загалом на території лаври вони трапляються (найраніша – 30-ті роки XVII ст.)

У 2025 році МКСК України було організовано комісію з перевірки наявності та визначення історичної і наукової цінності останків святих в печерних об'єктах Києво-Печерської лаври для інвентаризації та передання мощів з Ближніх печер на баланс до Наукових Фондів Заповідника. В склад комісії входили спеціалісти з антропології, археології, біохімії, військові капелани тощо. Результати роботи комісії будуть опубліковані дещо пізніше, наразі, ми хочемо поділитись нумізматичними знахідками, які вже офіційно передано до фондів Заповідника.

Під час досліджень 1978-79 року у звітах даних монет не виявлено, отже припускаємо, що досліджено було не всі поховання, або за якоїсь причини, досліджувались лише кістяки, а не інвентар. На цю думку нас схиляє наявність в

раці із мощами св. Іуліанії Ольшанської монети номіналом 1 копійка 1978 року карбування. І тут таки виявлено залишки майже зотлілого гаманця з польськими дводенарієм Сигізмунда III (1620 р.), «боратинкою» Яна Казимира II (2 пол. XVII ст.) та двома полушками російської імперії (1719 р.).

Інші монети знаходились у раках св. Греків-будівничих (пох. 4 та 7), причому в похованні № 7 поруч із російською полушкою 1720 р., виявлено 4 радянські монети 10-20 копійок карбування 1945-1951 рр., що дає змогу зробити припущення, що на початку- всередині 50-х років мощі було обстежено, але жодної документації з цього приводу не знайдено досі. В похованні №4 знайдено зотлівший гаманець із досить стандартним набором монет - драйпелькером Густава II Августа (1724 р.), «боратинкою» Яна Казимира II (1664 р.) та солідом Карла X Густава (2 пол. XVII ст.), які досить часто зустрічаються як на території Лаври, так і в печерах.

Підсумовуючи, слід сказати, що дана комісія продовжить свою роботу у Дальніх печерах, тож будемо очікувати на поповнення нумізматичної колекції Фондів Заповідника [8].

Висновки до розділу 3

У третьому розділі дослідження розкрито маркетинговий потенціал відділу археології Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» через аналіз інвестиційних, комунікаційних та проєктних можливостей використання археологічної спадщини в сучасних умовах.

Встановлено, що археологічні експедиції на території Заповідника виступають не лише інструментом наукового пізнання, а й важливим чинником формування інвестиційної привабливості установи. Залучення грантових програм, міжнародної благодійної допомоги та спонсорської підтримки дозволяє компенсувати обмежені бюджетні ресурси, забезпечувати матеріально-технічну

базу досліджень, збереження та належні умови зберігання археологічних предметів, а також впроваджувати інноваційні практики.

Доведено, що цифровізація археологічної спадщини, зокрема 3D-сканування печер Києво-Печерської лаври, є стратегічно важливим напрямом збереження та популяризації культурної спадщини. Реалізація проєктів цифрової фіксації не лише гарантує збереження унікальних об'єктів у разі їх пошкодження, а й створює нові можливості для музейної інтерпретації, дистанційного доступу, міжнародної презентації та формування позитивного іміджу Заповідника у глобальному культурному просторі.

З'ясовано, що приватна та меценатська підтримка, зокрема в межах програм соціально-культурної реабілітації військовослужбовців, трансформує археологічний і музейний простір Лаври у важливий осередок суспільної консолідації. Участь відділу археології в реалізації програми «Духовне відновлення культурою» підтвердила високий комунікаційний потенціал археології як засобу формування історичної пам'яті, патріотичної мотивації та емоційного зв'язку сучасного суспільства з минулим.

Визначено, що багатофункціональна діяльність невеликого за чисельністю колективу відділу археології свідчить про високий рівень адаптивності та управлінської ефективності. Створення науково-практичної лабораторії на базі відділу забезпечило інтеграцію наукових досліджень, фондової роботи, освітніх програм та експозиційної діяльності, що значно підсилює маркетинговий потенціал археологічних матеріалів і розширює аудиторію Заповідника.

Проаналізовані археологічні дослідження церкви Спаса на Берестові та прилеглої території засвідчили унікальну стратиграфічну насиченість пам'ятки, яка охоплює період від раннього залізного віку до новітнього часу. Отримані матеріали, зокрема комплекси чорноліської культури, будівельні матеріали княжої доби, некрополь та нумізматичні знахідки, формують потужну основу для створення науково обґрунтованих експозицій і тематичних виставкових проєктів.

Доведено, що виставкова діяльність, зокрема підготовка експозицій «Цегла княжої доби з території Києво-Печерської лаври» та археологічних матеріалів з церкви Спаса на Берестові, є ефективним інструментом музейного маркетингу. Вона дозволяє адаптувати складну наукову інформацію до сприйняття різних категорій відвідувачів, підвищує туристичну привабливість Заповідника та сприяє формуванню конкурентоспроможного культурного продукту.

Окрему наукову та комунікаційну цінність становлять новітні нумізматичні знахідки з комплексів Ближніх печер, які не лише доповнюють фондові колекції Заповідника, а й відкривають перспективи для подальших досліджень, публікацій і створення спеціалізованих музейних наративів. Інвентаризаційна діяльність і міждисциплінарна робота комісій підтверджують необхідність системного наукового супроводу сакральної спадщини Лаври.

Таким чином, у розділі 3 чітко визначено, що відділ археології Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» володіє значним і багатовимірним маркетинговим потенціалом, який реалізується через поєднання наукових досліджень, інвестиційної діяльності, соціально-культурних ініціатив, цифрових технологій та виставкових проєктів. Отримані результати підтверджують доцільність стратегічного розвитку археологічного напрямку як одного з ключових чинників сталого розвитку Заповідника та його інтеграції в сучасний культурний і туристичний простір.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі досліджено діяльність науково-дослідного відділу археології Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» в контексті науково-дослідної, пам'яткоохоронної та інвестиційної складових. Метою дослідження було комплексне осмислення правових, організаційних та практичних аспектів археологічної діяльності Заповідника. У ході виконання першого завдання проаналізовано нормативно-правові засади функціонування науково-дослідного відділу археології НЗКПЛ. Встановлено, що діяльність відділу регламентується національним законодавством у сфері охорони культурної спадщини, внутрішніми положеннями Заповідника та міжнародними рекомендаціями, що забезпечує правові умови для проведення археологічних досліджень, реставраційно-консерваційних робіт і збереження археологічних пам'яток. У межах другого завдання оцінено інвестиційний потенціал археологічних експедицій на території НЗКПЛ. Доведено, що археологічні дослідження виступають не лише науковим ресурсом, а й важливим чинником формування позитивного іміджу Заповідника, що сприяє залученню позабюджетного фінансування у вигляді грантів, благодійної допомоги та міжнародної підтримки. Це дозволяє частково компенсувати обмеження бюджетного фінансування та забезпечити належне матеріально-технічне оснащення експедицій. У процесі виконання третього завдання розглянуто методику археологічних досліджень та інтерпретацію артефактів Заповідника. Визначено, що застосування комплексного підходу до дослідження, документування та наукового опрацювання археологічних знахідок сприяє глибшому розумінню історичних процесів, а також створює підґрунтя для подальшого використання артефактів у музейно-експозиційній та просвітницькій діяльності. Таким чином, поставлену мету магістерської роботи досягнуто, а всі завдання виконано в повному обсязі. Матеріали дослідження можуть бути використані в практичній діяльності науково-дослідних та музейних установ, у сфері охорони культурної спадщини, а також у подальших наукових дослідженнях з археології та музеєзнавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Археологічні дослідження в Україні : зб. матеріалів. Київ : ІА НАНУ, 2019.
2. Балакін, С., Зажигалов, О. Дослідження у корпусі «Соборних старців» Києво-Печерської лаври у 2012–2015 рр. *Галич і Галицька земля* : матеріали міжнар. наук. конф. Галич : 2016. С. 103–113.
3. Балакін, С., Зажигалов, О., Фінадоріна, Д. Звіт про результати археологічних досліджень на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника у 2014 р. Київ : Національний заповідник «Києво-Печерська лавра», 2014 . інв. № КПЛ-А-НДФ-730. [рукопис].
4. Балакін, С., Зажигалов, О., Фінадоріна, Д. Звіт про результати археологічних досліджень на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника у 2015 р. Київ : Національний заповідник «Києво-Печерська лавра», 2015. інв. № КПЛ-А-НДФ-731. [рукопис].
5. Бартош А. Поховання Петра Столипіна у Києво-Печерській Лаврі // Наукові записки: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів / АН України. Ін-т. укр. археографії. – К. 2002. – Т.9. – С. 45 – 54; Православ. вісн. – 2003. - № 2. – С. 82 – 89.
6. Бобровський Т. Печерні монастирі і печерне чернецтво в історії та культурі середньовічного Києва; Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук (17.00.08) / Київ. держ. ін-т культури. – К., 1995. – 18 с.
7. Бойко-Гагарін, А. Музей, що заробляє. Manual для маркетолога. Київ : Логос, 2020. 196 с.
8. Василюк, Ю., Зажигалов О. Монетні знахідки з келій соборних старців Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» // *Церква – наука – суспільство*: питання взаємодії : XXIII Міжнар. наук. конф. (29–30 травня 2025 р.). Київ : НЗКПЛ, 2025. С. 178–181.

9. Василець, Ю. Знахідки дрібних монет XVII ст. з головної площі Києво-Печерської лаври (розкопки 2014–2015 рр.) *Money & Banking: історія та майбутнє грошей* : матеріали II міжнар. наук. конф. (18–19 вересня 2025 р., Київ). Київ : у друці, 2025.
10. Василець, Ю., Зажигалов, О. Нові нумізматичні знахідки з комплексу Ближніх печер Києво-Печерської лаври. *Дослідження, інтерпретація та музеєфікація нерухомої спадщини та культурних ландшафтів, до 20 річчя адміністрації заповідника «Тустань»* : матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф., (16–17 жовтня 2025 р.) Львів : КЗ ЛОР АДІКЗ «Тустань», 2025. С. 100–102. https://tustan.ua/wp-content/uploads/2025/10/tezy_2025.pdf
11. Воронцова Е. Киевские пещеры: К итогам изучения: [Неопубликованные исследования 1978-1979 рр. В Ближних пещерах] *Вопр. истории.* – 1994 - № 2. – С. 169-172 .
12. Воронцова О. Лаврські печери: Путівник. Київ : Амадей, 2000 .С 95: іл. + 32 с. на англ. мові: іл.
13. Высоцкий С. Епиграфическая находка в Ближних пещерах Киево-Печерской лавры. С. Высоцкий И. Мовчан. *Сов. Археология.* – 1984 . – С. 191-196: ил.
14. Зварич В., Шуст Р. Нумізматика : Довідник. Тернопіль, 1998
15. Кабанець, Є., Сирота, В. Вивчення нумізматичного комплексу XVII ст. з Ближніх печер Києво-Печерської лаври . *Музейні читання* : матеріали наук. конф., (24 груд. 1999 р.). Київ : НЗКПЛ, 2000. С. 172–176.
16. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 № 1805-III. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
17. Кабанець Є. Поховання Архієпископа Антонія (Абашидзе) в Києво-Печерському монастирі. *Наукові записки: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів АН України. Ін-т укр. археографії.* – Київ. 2002. – Т.9. – С. 145 – 150.

18. Каманин И. Склепы в Великой Лаврской церкви XIX век. Киев. старина. – 1895. - № 10. С. 9 – 10.
19. Конарева О. Гидрогеологические условия сохранности Ближних пещер. О. Конарева, В. Куцыба, В. Рыбин. Вопросы исследования и реставрации памятников архитектуры. – Киев, 1992. – С. 115-120.
20. Куцыба В. А. Исследования влагопереноса с целью нормализации водного режима грунтов и сохранения Ближних и Дальних пещер / В. А. Куцыба, В. Ф. Рыбин. Вопросы исследования и реставрации памятников архитектуры. – Киев, 1992. – С. 121 – 128.
21. Максимович М. А. О надгробиях в Печерском монастыре XIX век // Киевлянин. – 1840. – Кн. 1. - С. 5 – 68; Максимович М. А. Собр. соч. – К. 1877. – Т. 2. – С. 216 - 237; Максимович М. О. Киевъ явился градом великим ...: Вибрані українознавчі твори. – К., 1994. – С. 145-161.
22. Махота О. Досвід проведення дитячих археологічних заходів на території Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали дванадцятої науково-практичної (25 - 26 вересня 2025 р.). Київ : НЗКПЛ, 2024. 79 с.37-41
23. Місько Ю., Тараненко С., Пефтіць Д., Махота О. Організація Науково дослідної археологічної лабораторії Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» та досвід її освітнього використання. Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали дванадцятої науково-практичної (25 - 26 вересня 2025 р.). Київ : НЗКПЛ, 2024. 79 с.41-44
24. Офіційний сайт Державного історико-культурного заповідника «Меджибіж». Режим доступу : <https://mezhibozh.com/> (дата звернення: 01.12.2025).
25. Офіційний сайт Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Режим доступу <http://niez.com.ua/> (дата звернення 01.12.2025)
26. Офіційний сайт Державного історико-культурного заповідника «Тустань». Режим доступу <https://tustan.ua/> (дата звернення 01.12.2025).

- 27.Офіційний сайт Львівського історичного музею. Режим доступу : <https://lhm.lviv.ua/> (дата звернення 01.12.2025).
- 28.Офіційний сайт Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». Режим доступу : <https://kplavra.kyiv.ua/> (дата звернення: 01.12.2025).
- 29.Офіційний сайт Національного заповідника «Софія Київська». Режим доступу : <https://sofiia-kyivska.ua/> (дата звернення: 01.12.2025).
- 30.Офіційний сайт Національного музею історії України. Режим доступу : <http://nmiu.org/> (дата звернення: 01.12.2025).
- 31.Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до переліку платних послуг, які можуть надаватися державними і комунальними закладами культури» від 19.11.2025 № 1496 // База даних «Законодавство України». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1496-2025-%D0%BF> (дата звернення: 01.12.2025).
- 32.Рибін В., Сокальський О., Куциба С. Печери. Комплексні дослідження з метою охорони Ближніх печер. [В. Ф. Рибін, О. С. Сокальський, В. О. Куциба та ін.]. – К.: НАН України, 1991. – 53 с.: іл.
- 33.Староверов, Д. До питання ідентифікації ризьких солідів королеви Христини. Праці Центру пам'яткознавства. 2010. № 18. С. 125–142.
- 34.Тараненко С. , Мисько Ю., Зажигалов О. Археологічна карта Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Київ : НКПІКЗ, 2019. 172 с.
- 35.Титова, О. Об'єкти археологічної спадщини. *Основи пам'яткознавства / наук. ред. Л. Гріффен, О. Титова. Бо-Басен (Маврикій) – Київ, 2017. С. 102–109.*
- 36.Топилко О., Белоусова Т. Музейний простір як дієвий чинник у пізнанні, адаптації та рекреації військовослужбовців та членів їх сімей. Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали дванадцятої науково-практичної (25 - 26 вересня 2025 р.). Київ : НЗКПЛ, 2024. 79 с 5-10.

- 37.Харламов, В. О. 1993. Дослідження Успенського собору Києво-Печерської лаври у 1986 р. *Стародавній Київ*, с. 138–150.
- 38.Хведченя С. Картографічний літопис Лаврських печер. Історико-географічні дослідження на Україні: Зб. наук. пр. / АН України. Ін-т історії України. – Київ, 1992. – С. 21 – 25.
- 39.Хведченя, С. Киево-Печерская лавра: пещеры, легенды, клады. 2-е изд., перераб. и доп. Киев : Географика, 2001. 242 с.
- 40.Хведченя С. Рукотворні підземелля України як пам'ятки історії та культури (краєзнавчий та картографічний аспект) / Укр. іст. журн. – 2005. – С. 174 – 190.
- 41.Шуст, Р., Шлапінський, В. Карбування та розповсюдження фальшивої монети на території Руського воєводства в XV–XVII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2002. № 37. С. 95–102.
- 42.Чумаченко О. Образи з минулого: Біографічний довідник осіб, похованих в Успенському соборі Києво-Печерської лаври / Нац. Києво-Печерськ. іст.-культ.заповідник. – Київ : Софія , 1999. – 176 с.: іл.
- 43.Чумаченко О. Родинні поховання Шереметьєвих на території Києво-Печерської лаври. Наукові записки: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів / АН України. Ін-т укр. археографії. – Київ, 2002. – Т.9. – С. 545 - 559.
- 44.Чумаченко О. Успенський собор Чумаченко О. «Тератугіма» і некрополь Успенського собору Києво-Печерського монастиря // Мистецтвознавство України: Зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. 2. – С. 349-363.
- 45.Юра, Р. О. 2012. Звіт про археологічні дослідження Дальніх печер Києво-Печерської лаври в червні 1968 р. *Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури*. Вип. 27, спецвип. 10. Київ, с. 26–28.

Звіти відділу археології Києво-Печерської лаври

1. б. а. 1981. Отчет о находке двух надгробных плит около южной стены Никольской церкви Киево-Печерского заповедника. Київ (КПЛ-А-НДФ-118).
2. Холостенко, Н. В., Петропавловский, В. П., Толочко, П. П. 1973. Отчет о проведенных архитектурно-археологических раскопках руин Успенского собора в районе Иоанно-Предтеченской крещальни (1969–1972). Київ (КПЛ-А-НДФ-229).
3. Харламов, В. А. 1985. Отчет об археологических исследованиях памятника древнерусской архитектуры начала XII в. Трапезной Киево-Печерского монастыря, проведенных в 1984 г. Київ (КПЛ-А-НДФ-231).
4. Харламов, В. А., Гончар, В. Н. 1990. Отчет об археологических раскопках церкви Спаса на Берестове XII в., проведенных в 1989 г. Київ (КПЛ-А-НДФ-384).
5. Харламов, В. А., Гончар, В. Н. 1990. Отчет об археологических исследованиях церкви Спаса на Берестове XII–XIX вв., проведенных в 1990 г. Київ (КПЛ-А-НДФ-385).
6. Загребельний, А. М., Балакін, С. А., Бабій, Я. І. 1990. Отчет об археологических исследованиях, проведенных отделом археологии Киево-Печерского заповедника в 1989 г. Київ (КПЛ-А-НДФ-386).
7. Стрихар, М. М. 2005. Звіт про архітектурно-археологічні дослідження підземної споруди № 28 під корпусом № 31 НКПКЗ. Київ (КПЛ-А-НДФ-666).
8. Балакін, С. А. 2003. Звіт про результати археологічного нагляду за виконанням шурфів у церкві Спаса на Берестові у 2002 р. Київ (КПЛ-А-НДФ-689).
9. Балакін, С. А. 2005. Звіт про результати археологічних досліджень на території НКПКЗ у 2005 р. Київ (КПЛ-А-НДФ-695).
10. Балакін, С. А. 2006. Звіт про результати археологічних досліджень на території НКПКЗ у 2006 р. Київ (КПЛ-А-НДФ-698).

11. Балакін, С. А. 2007. Звіт про результати археологічних досліджень на території НКПКЗ у 2007 р. Київ (КПЛ-А-НДФ-699).
12. Балакін, С. А. 2008. Звіт про результати археологічних досліджень на території НКПКЗ у 2008 р. Київ (КПЛ-А-НДФ-702).
13. Балакін, С. А. 2009. Звіт про результати археологічних досліджень на території НКПКЗ у 2009 р. Київ (КПЛ-А-НДФ-703).
14. Балакін, С. А. 2010. Звіт про результати археологічних досліджень на території НКПКЗ у 2010 р. Київ (КПЛ-А-НДФ-705).
15. Балакін, С. А. 2011. Звіт про результати археологічних досліджень на території НКПКЗ у 2011 р. Київ (КПЛ-А-НДФ-726).
16. Балакін, С. А. 2013. Звіт про результати археологічних досліджень на території НКПКЗ у 2012 р. Київ (КПЛ-А-НДФ-728).
17. Балакін, С. А. 2014. Звіт про результати археологічних досліджень на території НКПКЗ у 2013 р. Київ (КПЛ-А-НДФ-729).
18. Балакін, С. А., Зажигалов, О. В., Фінадоріна, Д. В. 2014. Звіт про результати археологічних досліджень на території НКПКЗ у 2014 р. Київ (КПЛ-А-НДФ-731).
19. Балакін, С. А., Зажигалов, О. В., Фінадоріна, Д. В. 2015. Звіт про результати археологічних досліджень на території НКПКЗ у 2015 р. Київ (КПЛ-А-НДФ-732).
20. Тараненко, С. П., Зажигалов, О. В., Балакін, С. А., Фінадоріна, Д. В., Мисько, Ю. В. 2016. Звіт про результати археологічних досліджень на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника у 2016 р. Київ (КПЛ-А-НДФ-733).
21. Богусевич, В. А. 1951. Археологические раскопки в заповеднике Киево-Печерской лавры в 1951 г. Київ (НА ІА НАН України, № 1951/8а).
22. Кілієвич, С. Р. 1961. Звіт про археологічну розвідку в Києві 1961 року. Київ (НА ІА НАН України, № 1961/61).
23. Юра, Р. О. 1969. Звіт про археологічні дослідження Дальніх печер Києво-Печерської лаври в червні 1968 р. Київ (НА ІА НАН України, № 1968/25б).

24. Мовчан, И. И., Авагян, А. Б. 1982. Отчет об археологических исследованиях в Ближних пещерах Киево-Печерского заповедника в 1978–1979 гг. Київ (НА ІА НАН України, № 1978–79/16г).
25. Харламов, В. А. 1982. Отчет о раскопках Успенского собора Киево-Печерской лавры в 1982 г. Київ (НА ІА НАН України, № 1982/34е).
26. Чайка, В. В. 1983. Отчет об охранных археологических раскопках на территории Киево-Печерского государственного историко-культурного заповедника в 1983 году. Київ (НА ІА НАН України, № 1983/164).
27. Харламов, В. А., Авагян, А. Б. 1986. Отчет об архитектурно-археологических и спелеологических исследованиях подземных лабиринтов в районе Дома митрополита, Большой лаврской колокольни и Успенского собора (1984–1986). Київ (НА ІА НАН України, № 1984–1986/28а).
28. Харламов, В. А. 1985. Отчет о раскопках Трапезной XII в. Киево-Печерского монастыря, проведенных в 1985 г. Київ (НА ІА НАН України, № 1985/29б).
29. Харламов, В. А. 1986. Отчет о раскопках Успенского собора на территории Киево-Печерского государственного историко-культурного заповедника в 1986 г. Київ (НА ІА НАН України, № 1986/28).
30. Харламов, В. А., Гончар, В. Н. 1989. Наблюдение за земляными работами вблизи административного корпуса № 9 в 1988 г. Київ (НА ІА НАН України, № 1988/26).
31. Харламов, В. А., Гончар, В. Н. 1989. Отчет об археологических раскопках на территории Киево-Печерского государственного историко-культурного заповедника в 1988 г. Київ (НА ІА НАН України, № 1988/26).
32. Сиром'ятников, О. К. 1990. Отчет об археологических исследованиях и наблюдениях на территории МО КПГИКЗ. Київ (НА ІА НАН України, № 1990/50).
33. Сиром'ятников, О. К., Харламов, В. А. 1990. Отчет об археологических исследованиях траншеи прокладываемого ливнестока на территории сада Ближних пещер Киево-Печерского государственного историко-культурного заповедника. Київ (НА ІА НАН України, № 1990/51).

34. Харламов, В. А. 1991. Отчет о раскопках памятника архитектуры начала XII в. Трапезной Киево-Печерского монастыря и поисках захоронения В. Щербаківського в 1991 г. Київ (НА ІА НАН України, № 1991/2).
35. Харламов, В. А., Гончар, В. Н., Ярошенко, Г. В. 1991. Отчет об археологических раскопках хозяйственного двора вблизи корпуса № 22 на территории Киево-Печерского государственного историко-культурного заповедника. Київ (НА ІА НАН України, № 1991/2а).
36. Харламов, В. А. 1991. Отчет об археологических раскопках памятника архитектуры XVIII в. – порохового погребца на территории Киево-Печерского государственного историко-культурного заповедника. Київ (НА ІА НАН України, № 1991/2б).
37. Сиром'ятников, О. К., Балакін, С. А. 1991. Отчет об археологических исследованиях на территории Киево-Печерского государственного историко-культурного заповедника. Київ (НА ІА НАН України, № 1991/158).
38. Харламов, В. О., Гончар, В. М., Трофименко, Г. В. 1992. Отчет об археологических раскопках Мазепинской стены на территории хозяйственного двора Киево-Печерского государственного историко-культурного заповедника. Київ (НА ІА НАН України, № 1992/1а).
39. Сиром'ятников, О. К., Балакін, С. А. 1993. Отчет об археологических исследованиях на территории Киево-Печерского историко-культурного заповедника в 1992 г. Київ (НА ІА НАН України, № 1992/39).
40. Сиром'ятников, О. К., Балакін, С. А. 1993. Отчет об археологических исследованиях на территории Киево-Печерского историко-культурного заповедника в 1993 г. Київ (НА ІА НАН України, № 1993/79).
41. Сиром'ятников, О. К., Балакін, С. А. 1995. Отчет об археологических исследованиях на территории Киево-Печерского историко-культурного заповедника в 1994 г. Київ (НА ІА НАН України, № 1994/127).
42. Сиром'ятников, О. К., Балакін, С. А., Пахар, А. П. 1995. Отчет об археологических исследованиях в 1995 г. на территории Киева и Киево-

- Печерского историко-культурного государственного заповедника. Київ (НА ІА НАН України, № 1995/70).
43. Сиром'ятников, О. К., Балакін, С. А. 1997. Отчет об археологических исследованиях в 1996 г. на территории Киево-Печерской лавры. Київ (НА ІА НАН України, № 1996/14).
 44. Івакін, Г. Ю., Сіткарьова, О. В., Балакін, С. А. 1997. Звіт про спелеологічно-археологічні дослідження мережі опалювальних каналів Успенського собору Києво-Печерської лаври у 1997 р. Київ (НА ІА НАН України, № 1997/101).
 45. Сиром'ятников, О. К., Балакін, С. А. 1997. Отчет об археологических исследованиях в 1997 г. на территории Киево-Печерской лавры. Київ (НА ІА НАН України, № 1997/114).
 46. Стрихарь, М. Н. 1998. Отчет о спелео-археологических исследованиях в Варяжских пещерах Киево-Печерской Свято-Успенской лавры в 1998 г. Київ (НА ІА НАН України, № 1998/97).
 47. Мовчан, І. І., Боровський, Я. Є., Писаренко, Ю. Г., Гончар, В. М., Сиром'ятников, О. К. 1999. Звіт Старокиївської експедиції про розкопки у Цитадельному садку на Печерську у 1999 р. Київ (НА ІА НАН України, № 1999/23).
 48. Балакін, С. А. 2001. Звіт про археологічні дослідження на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника у 1999 р. Київ (НА ІА НАН України, № 1999/103).
 49. Стрихар, М. М. 1999. Звіт про спелео-археологічні дослідження Варяжських печер Києво-Печерської Свято-Успенської лаври у 1999 р. Київ (НА ІА НАН України, № 1999/109).
 50. Івакін, Г. Ю., Балакін, С. А. 2001. Звіт про археологічні дослідження котловану та траншеї ТП-255 по Лаврському провулку у 2000 р. Київ (НА ІА НАН України, № 2000/94).
 51. Балакін, С. А. 2002. Звіт про археологічні дослідження на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника у 2001 р. Київ (НА ІА НАН України, № 2001/21).

52. Балакін, С. А. 2003. Звіт про археологічні дослідження на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника у 2002 р. Київ (НА ІА НАН України, № 2002/24).
53. Івакін, Г. Ю., Балакін, С. А., Мазур, В. О. 2003. Звіт про результати археологічних досліджень котловану кав'ярні біля башти Кущника Києво-Печерської лаври у 2002 р. Київ (НА ІА НАН України, № 2002/118).
54. Балакін, С. А. 2004. Звіт про результати археологічних досліджень на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника у 2003 р. Київ (НА ІА НАН України, № 2003/130).
55. Івакін, Г. Ю., Балакін, С. А. 2004. Звіт про результати археологічних досліджень церкви Спаса на Берестові у 2003 р. Київ (НА ІА НАН України, № 2003/204).
56. Балакін, С. А. 2004. Звіт про результати археологічних досліджень на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника у 2004 р. Київ (НА ІА НАН України, № 2004/148).
57. Бобровський, Т. А., Балакін, С. А., Циліцький, В. В. 2007. Звіт про результати спелео-археологічних розвідок на території м. Києва у 2006 р. Київ (НА ІА НАН України, № 2006/127).
58. Стругацький, Г. З. 1937. Археологічні роботи по дослідженню м. Києва: розкопки в Києво-Печерській лаврі (Ближні печери), розкоп № 3. Щоденник розкопок. Київ (НА ІА НАН України, ф. 60, ПМК, № 68).
59. Шмонай, І. А. 1935. Изучение пещер Киево-Печерской лавры. Київ (НА ІА НАН України, ф. 60, ПМК, № 626).
60. Самойловський, І. М. 1939. Археологічні спостереження під час земляних робіт у Києві. Київ (НА ІА НАН України, ф. 63, ФНР, № 111).
61. Самойловський, І. М. 1938. Звіт про археологічну роботу на новобудовах Києва у 1938 р. Київ (НА ІА НАН України, ф. 63, ФНР, № 113).
62. Самойловський, І. М. 1967. Хроніка археологічних досліджень Києва з 1917 по 1967 рр. Київ (НА ІА НАН України, ф. 63, ФНР, № 269а).

ІЛЮСТРАЦІЇ

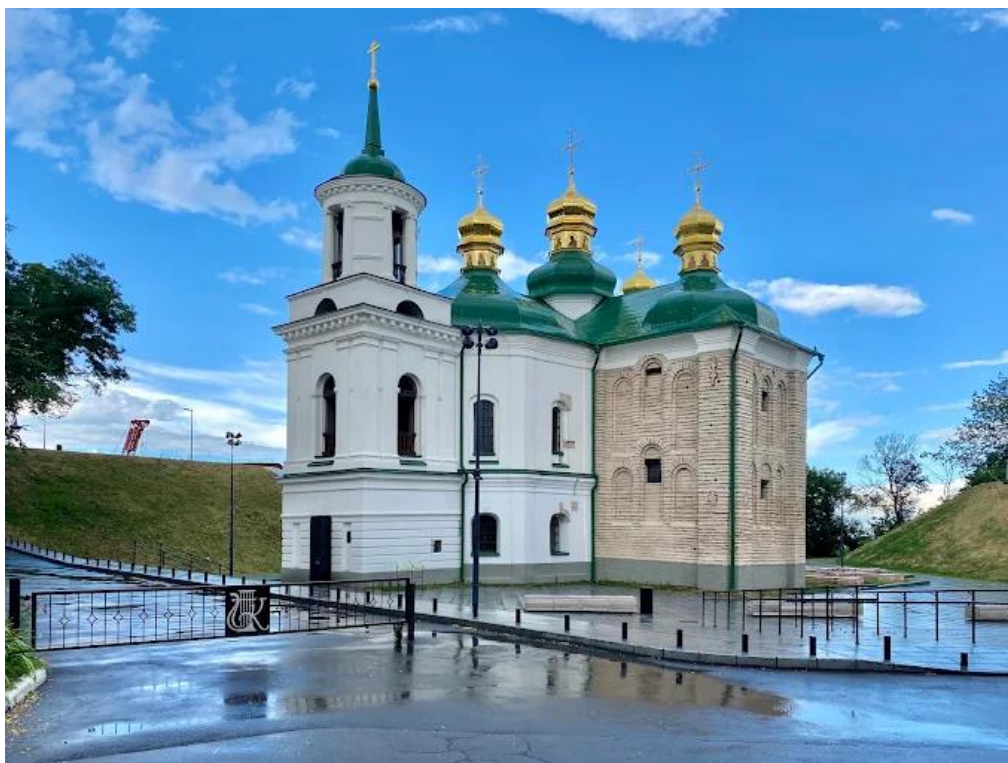

Рис. 1. Церква Спаса на Берестові

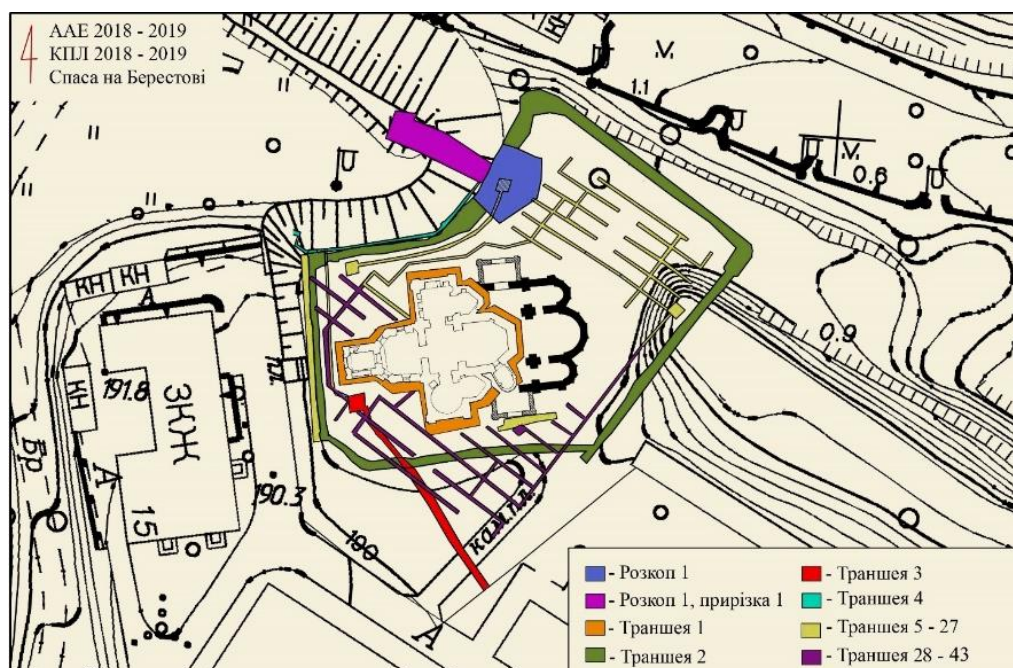

Рис. 2. Схема археологічних досліджень 2018-19 рр.

Рис. 3. Нартекс церкви Спаса на Берестові часів Княжої доби

Рис.. 4. Конференц зал

Рис. 5.Бібліотека

Список вітрин

№	Назва	Опис	Розмір
I	Поселення ранньозалізної доби Печерське-1	вітрина-шафа	190x100x50
II	Колекція будівельних матеріалів XII ст.	вітрина-столик	130x85x60
III	Русько-литовська доба	вітрина-столик	130x85x60
IV	Новий час	вітрина-столик	130x85x60

Список ілюстраційних матеріалів (зовнішніх)

№	Назва	Опис	Розмір
1	Археологічне дослідження території церкви Спаса на Берестові у 2018–2019 рр.	стенд горизонтальний в ніші	60x40
2	Поселення Чорноліської культури Печерське-1	стенд вертикальний на тринозі	80x110
3	Памятки ранньозалізної доби Середньої Наддніпрянщини	стенд вертикальний на тринозі	80x110
4	Колекція будівельних матеріалів XII ст.	стенд вертикальний на тринозі	80x110
5	Інформаційний банер «3000 років історії»	банер	200x110 см
6	Русько-литовська доба	стенд горизонтальний в ніші	90x60
7	Поховальні конструкції некрополю церкви Спаса на Берестові	стенд горизонтальний в ніші	90x60
8	Новий час	стенд горизонтальний в ніші	90x60

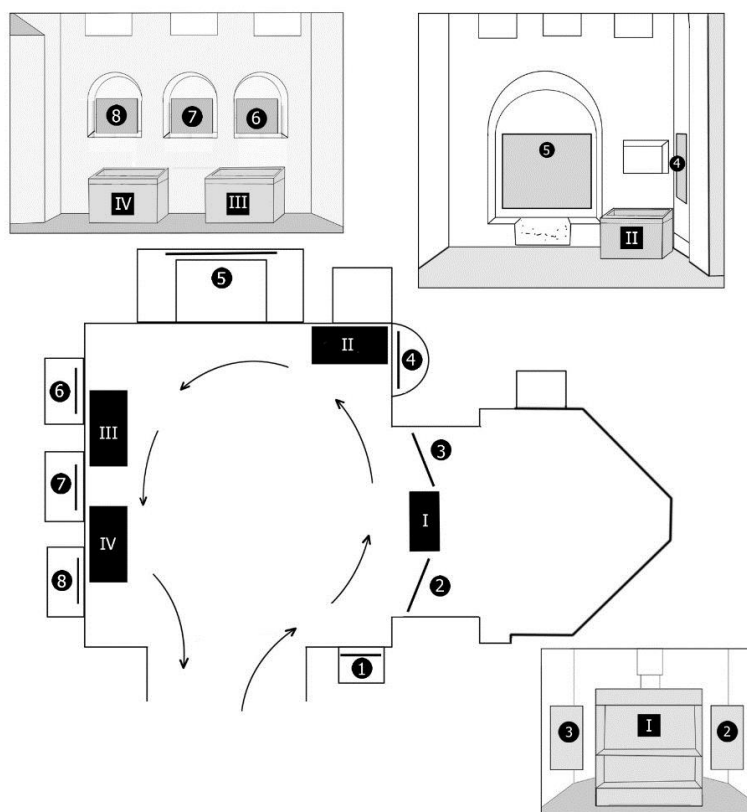

Рис. 6. Схема експозиції у церкві Спаса на Берестові

Рис.7. Інформаційний стенд. Співробітник Пефтець. Д.

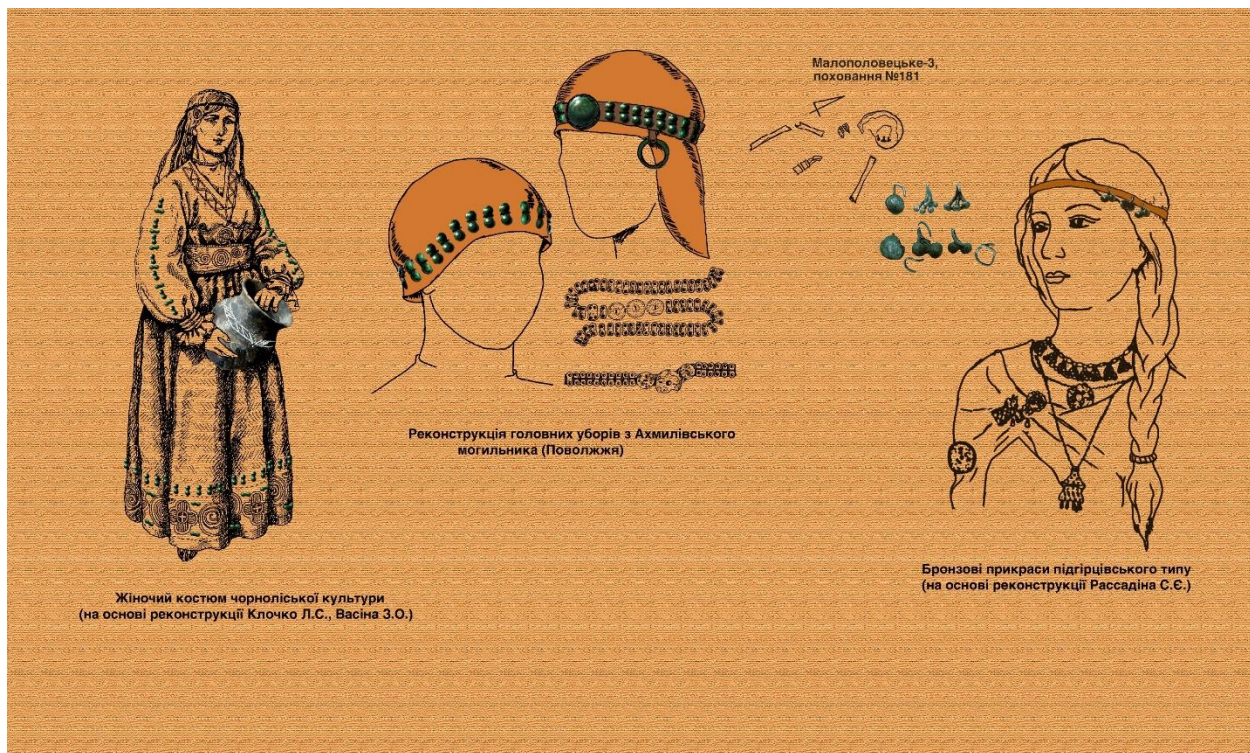

Рис.8. Концепція вітрини для виставки.

Рис.9. Остаточне оформлення вітрини на виставці.

НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЗАПОВІДНИК
КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА
ЛАВРА

**Запрошуємо на
ПРЕЗЕНТАЦІЮ
нового видання про
найдавнішу українську
цеглу!**

29 вересня
Трапезна палата
Києво-Печерської лаври.
Початок о 13:00.
Вхід на територію
Заповідника **вільний для
відвідувачів презентатції**

Рис.10. Презентація каталогу про плінфу

Рис.11. Плінфа із зображенням тризуба

Рис.12. Робота з дітьми на імпровізованому розкопі

Рис.13. Розкоп на території Митрополичого саду.

Рис. 14. Покришкін Петро Петрович 1914

Рис.. 15. Драйпелькер Георга-Вільгельма

Рис. 16. Солід (боратинка) Яна II Казимира

Рис. 17. Солід Христини Августи Ваза

Рис. 18 Тернарій Сигізмунда III

Рис. 19.. Московська срібна копійка Михайла I